

Digitaliseret af | Digitised by

Forfatter(e) | Author(s):

Jespersen, Otto.; af Otto Jespersen.

Titel | Title:

Danias Lydskrift

Udgivet år og sted | Publication time and place: Kbh. : Thieles Bogtrykkeri, 1890

Fysiske størrelse | Physical extent:

S. 33-79.

DK

Værket kan være ophavsretligt beskyttet, og så må du kun bruge PDF-filen til personlig brug. Hvis ophavsmanden er død for mere end 70 år siden, er værket fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit. Hvis der er flere ophavsmænd, gælder den længstlevendes dødsår. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work may be copyrighted in which case the PDF file may only be used for personal use. If the author died more than 70 years ago, the work becomes public domain and can then be freely used. If there are several authors, the year of death of the longest living person applies. Always remember to credit the author

DANIAS LYDSKRIFT

AF

OTTO JESPERSEN

SÆRTRYK AF »DANIA« I. 1.

KØBENHAVN

THIELES BOGTRYKKERI

1890

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

130020838133

DANIAS LYDSKRIFT.

AF

OTTO JESPERSEN.

Den som vil prøve paa at give en beskrivelse af et bygdemaal eller blot at nedskrive en eller anden lille fortælling i sin egns maal, vil snart komme paa det rene med, at skriftsprogets bogstaver ikke slaar til, naar det ejendommelige ved dialekten ikke helt skal gaa tabt. I skriftsproget bruges en mængde stumme bogstaver, og den, der vil optegne noget paa nørrejysk, kan saaledes, naar han ellers vil bruge skriftsprogets betegnelsesmaader, aldeles ikke tilkendegive udtalen af *h* i *hjælp*, fordi dette bogstav i denne forbindelse er ganske intetsigende for en sællænder. Endvidere er en del bogstaver og bogstavforbindelser flertydige, saa at man ikke uden nærmere oplysning kan vide, hvad der menes med dem. Ser man saaledes lidt, kan man ikke strax vide, om det skal læses *lit* (han har lidt meget af sygdom), *let* (han spiser kun lidt) eller *li't* (han er godt lidt af alle); lyst kan betyde *lyst* (et lyst værelse), *ly'st* (der er lyst, til bryllup), *løst* (han har lyst til at slaas), og saaledes videre. Det er da klart, at vi i et tidskrift som dette maa ha en betegnelsesmaade, der er tilstrækkelig til at sige den, der ikke er fuldt ud fortrolig med vedkommende sprogart, hvordan ordene i den lyder i det væsentlige, og at vor lydskrift bør bruges overalt, hvor det gælder om at beskrive en dialekts lyd- og formlære. Derimod kan det, hvor der skal gives længere prøver fra en og samme

egns maal, eventyr, sagn, viser o. dsl., i mange tilfælde være bekvemmere at anvende en grovere betegnelsesmaade, hvorved indholdet naturligvis blir lettere tilgængeligt for dem, der ikke læser det med særlig interesse for det sproglige; men i saa tilfælde bør man af hensyn til sprogforskerne give en ganske kort indledning om hvert enkelt bogstavs værdi eller værdier i „Dania“s lydskrift.

Forinden jeg gaar over til en forklaring af de enkelte tegn, maa jeg kortelig gøre rede for grundene til, at netop den slags tegn er brugte, og da særlig til, at man har anset det for nødvendigt at fravige afdøde prof. Lyngbys system, der jo har vundet en ikke ringe anerkendelse herhjemme, idet det er brugt i alle de virkelig værdifulde arbejder om dialekter, der i de sidste 30 aar er fremkomne her i landet: Lyngbys egne fortrinlige smaabøger, Feilbergs jyske ordbog, P. K. Thorsens forskellige arbejder o. fl.

At Lyngbys lydskrift er utilstrækkelig, kan ikke undre, naar man betænker, at den er konstrueret i 50'erne, da hverken videnskaben om sproglydenes dannelse eller kendskabet til danske almuesmaal var videre udviklet; medens den for sin tid var fortræffelig og betegner et stort fremskridt i sammenligning med de ellers anvendte temmelig dilettantiske betegnelsesmaader, har senere dialektforskere mer eller mindre udvidet eller ændret Lyngbys skrift (adskilt *g* og *q*, sat *ø* istf. ' osv.). Og i fortalen til den sidste fremstilling af Lyngbys lydskrift¹ antyder prof. V. Thomsen, at der kunde være grund til at bryde med Lyngbys metode og „slaa ind paa helt nye veje“. ² At tidspunktet til dette brud med det gamle var kommet, da der blev tale om at oprette et særligt tidsskrift

¹ *Dansk lydskrift med hovedpunkterne af den danske lydlære*, ved Dines Andersen og Chr. Blinkenberg. Kbhvn. 1888. — I det følgende henviser jeg til denne bog ved bogstaverne *A.* & *B.*

² Sml. ogsaa Feilbergs ord (i følgebladet til 1. hæfte af hans ordbog): „Lydbetegnelsen er Lyngby's paa et par ubetydeligheder nær, men maa efter den fonetiske videnskabs nuværende udvikling kun betragtes som en tilnærmelsesvis, grovere betegnelse for afskygningerne“.

for studiet af bygdemaal og folkeminder, derom var man i de kredse, hvorfra dette nye foretagende er udgaaet, ganske enig, og det er i tillid til denne enighed, at jeg vover at fremsætte nedenstaaende forslag til en lydskrift. Om den end sikkert ikke er fuldtud tilstrækkelig til at gengive alle vore dialekters lydforhold, — om der end ingen tvivl kan være om, at man i fremtiden vil blive nødt til at udvide og forbedre den, saa haaber jeg dog, at den vil blive betragtet som ialtfald et lille skridt henimod idealet: en i enhver henseende god og alle danske lydafskygninger omfattende lydskrift¹. Under udarbejdelsen har jeg stadig taget prof. V. Thomsen med paa raad, og det er mig en kær pligt her at udtale min dybtfølte tak for den hjælpsomme interesse, han har vist for mit arbejde. Ligeledes maa jeg takke de herrer, hvis taalmodighed har sat mig i stand til at optegne de nedenfor meddelte dialektprøver nogenlunde lydtro.

Som bekendt angiver Lyngby en lyds længde ved en lille streg under bogstavet (*a*) og stød ved en prik anbragt under vokalen, hvis denne er lang (*sten*), ellers under den følgende konsonant (*pen* = pind). Denne i sig sindrige betegnelsesmaade har dog flere ulemper. For det første har allerede Jessen² gjort opmærksom paa, at „stødende“ udtale af kort selvlyd kan tænkes uden følgende medlyd“, og Jessen kunde have tilføjet, at dette er saa langt fra at være et blot tankeexperiment, at det endog forekommer bl. a. i almindelig udtale af forbindelsen „af os“: 'a' *os*; efter Lyngbys system kan den forskel, der utvivlsomt findes mellem dette *a'* og

¹ Hvor jeg i det følgende omtaler, at en lyd findes i det og det maal, maa det i intet tilfælde opfattes, som om der dermed var sagt, at den kun findes der, jeg har ikke undersøgt mer end en ringe brøkdel af vore dialekter og ikke en eneste af dem i dens fulde omfang; derfor indlader jeg mig heller ikke paa at give lydhistoriske oversigter over forholdet mellem ældre sprogtrin og de nulevende maal. Alt dette maa være forbeholdt en fremtidens Lyngby, en dansk Lundell, Noreen eller Storm.

² *Tidskr. f. philologi og pædagogik*. II, 1861, s. 68.

bogstavets navn $\dot{a}$ (= Lyngbys a) aldeles ikke betegnes¹. En anden indvending er af rent praktisk natur: disse prikker og streger under bogstaverne kan tit være vanskelige nok at se og skelne, især ved de bogstaver, der gaar ned under linien ($j j y y q q$); korrekturlæsningen blir derved besværlig, men hvad værre er: den slags tegn er altid forbundne med store omkostninger, idet der maa skæres særlige patriser og støbes særlige ny typer; ogsaa paa anden maade fordyrer og sinker de trykningen. Og endda opdager man engang imellem, at der blir brug for en eller anden kombination af disse tegn, som man fra først af havde anset for overflødig og som trykkeriet derfor ikke har; saaledes havde man til Feilbergs ordbog bogstaverne $o, \underset{\cdot}{o}, \underset{\cdot}{o}, \underset{\cdot}{o}, \underset{\cdot}{o}$ (de to sidste med næselyd), $\underset{\cdot}{o}, \underset{\cdot}{o}, \underset{\cdot}{o}, \underset{\cdot}{o}, \underset{\cdot}{o}$, og først ved ordet *grand* viste det sig, at der til at gengive den vendsysselske udtale var brug for en ny type: $\underset{\cdot}{o}$ med prik under; der var saa ikke andet for at gøre end at skrive *gr $\underset{\cdot}{o}$ i* ($\underset{\cdot}{o}$ stødtonet)². Paa lignende maade maa man hjælpe sig for at betegne en sønderjysk form af itte, idet $\underset{\cdot}{t}$ med prik under ikke haves i trykkeriet.

I det af Lundell udarbejdede svenske „landmålsalfabet“³ sættes tegn for lydenes længde under bogstavet og tegn for tone, tryk o. desl. (især for de i svensk saa ejendommeligt udviklede „musikalske akcenter“) ovenover bogstavet; følgen er, at der for hver vokalafskygning maa haves indtil 21 forskellige typer. I modsætning hertil har vi foretrukket at følge den fremgangsmaade, som særlig er udviklet af engelske fonetikere som Ellis og Sweet og i vort naboland af Lyttkens og Wulff i deres nye store „Svensk Uttals-ordbok“, nemlig at sætte alle den slags mærker ved siden af bogstaverne. Derved vinder vi

¹ Andre eksempler paa stød ved kort vokal vil findes nedenfor, nr. 98. Denne anke mod Lyngbys system gælder naturligvis ogsaa „Skattegraverens“ udvej, at kursivere de „stødte“ bogstaver.

² Se ogsaa Thorsen, *Nørrejysk lydlære* s. 64 linie 4 fra neden, sml. med s. 65 note.

³ *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen*. I. Sthlm. 1879.

friere hænder med hensyn til valget af bogstaver til at betegne afskygninger i selve lydenes beskaffenhed. Lundell har saaledes til sit alfabet maattet give afkald paa at benytte bogstaver som *å, ö, ä*, og han har maattet afskaffe prikker over *i* og *j*, medens vore tegn for længde, stød o. dsl. ikke hindrer os i at bruge typer som *ä, ö*, ja vi kan endog i nødsfald vende dem paa hovedet: *ø* eller kappe den ene prik af: *ä, ö*.

Men foruden de saaledes forefundne bogstaver bliver det nødvendigt at have en del nye; ved valget af disse har jeg stræbt efter at faa former, der let lod sig skrive og som tilmed ved deres udseende straks ledede tanken hen i retning af den lyd, der skulde betegnes. Derfor er f. ex. *ŋ* *l* brugt (efter Storms forbillede¹) til at afløse Lyngbys *ñ* *l̃*; *z* er en gammel græsk sammenskrivning af *o* og *v* og egner sig derfor bedre til at betegne en mellemlyd af *o* og *u* end til som hos svenskerne at være tegn for en aaben *ö*-lyd; *hw* (for *hw*) bruges nu almindelig i gotisk og findes ligeledes i det svenske alfabet, og i analogi dermed er saa *h* dannet som sammenslyngning af *h* og *j*.

Skulde nogen blive betænkelig ved at se de mange tildels underlige tegn, vi bruger, da maa vi først be ham om en smule velvillig taalmodighed: han vil da snart indse, at det hele maaske ikke er saa vanskeligt at sætte sig ind i, som det ser ud til; vanskeligheden bestaar ikke i tegnene saa meget som i det at skelne lydene selv. Men dernæst maa han ogsaa tage i betragtning, at den, der vil beskrive et enkelt maal, langt fra behøver alle de nedenfor givne tegn og meget hurtigt med — eller maaske endog uden — en smule hjælp fra en kyndig vil kunne lære at tumle de forholdsvis faa tegn, der faar anvendelse paa hans lyd.

Det skulde glæde mig, om jeg kom til at bidrage noget til, at man herhjemme kom bort fra intetsigende eller alt-sigende benævnelser som „bløde og haarde lyd“ og navnlig fra alle de herlige sammensætninger med „tone“, som gör

¹ Se *Norvegia*, Tidsskrift for det norske folks maal og minder, 1ste hæfte (det eneste udkomne), 1884.

danske værker om lyd saa usmagelige for den, der er fortrolig med navnlig den nyere engelske lydvidenskab. Hvordan skal man passende betegne en videnskab, hvor *tonehold* bruges af Højsgaard i samme betydning som *tonefald* hos Rask o. a. og *tonevægt* hos Andersen og Blinkenberg, medens *tonehold* hos Levin, Hommel og andre betyder hvad Højsgaard kalder *kvan-titet*, Rask *stavelsemaal*, Jessen *tidsmaal* og andre *varighed* eller *længde*, hvorimod Rask bruger *tonehold* om Højsgaards *aandelav*, Levins og Grundtvigs *tonelag*, og endelig Jessen ved *tonehold* mener det, andre mennesker kalder *stødtone* eller *stød* — hvor én forfatter fortæller, at vi har *sex tonehold* og dermed i grunden mener det samme, som en anden udtrykker ved, at vi har *fem aandelav*, og en tredie ved, at vi har *to tonelag* — hvor Højsgaard i 1769 ved *standsende* mener det samme som han i 1747 kaldte *stødende*, hvoraf mærkeligt nok hans efterfølgere tager anledning til at bruge *stødende* og *standsende* om to forskellige ting — hvor det samme kære barn kaldes det *kortjævne*, det *løbende*, det *korttonede* og det *skarptone*, medens nogle indbefatter det under det *flydende* (hvorved andre forstaar det *rullende*) og endelig én rentud benægter dets existens og kalder det det *manglende* — hvor *stødtone* ved varianterne *stødetone* og *stødttone* opfører en sand heksedans med *vringeltone*, *drægetone*, *skarptone*, *korttone*, *staktone*, *træktone*, *holdtone*, *flydetone*, *hovedtone*, *bitone*, *højtone*, *lavtone* og muligvis flere andre „toner“ — hvorledes, spørger jeg, skal man karakterisere en saadan overvættes frugtbarhed paa kunstige fagord¹?

Bruger man simple ord om simple ting, siger man lige-frem lang, hvor man mener det modsatte af kort, indskrænker man brugen af „tone“ til de steder, hvor der virkelig er en

¹ The resulting confusion of ideas is sometimes truly appalling, siger en udenlandsk sagkyndig derom. (Sweet, *Danish Pronunciation*, i Transact. of the Philol. Society 1873.) Af danske forfattere om disse ting bör fremhæves E. Jessen, hvis afhandling „om stavelsemåls og toneholds gengivelse i lydskrift“ (*Tskr. f. philol. og pædag.* 1861) er fortræffelig for sin tid og vel fortjæner endnu at læses, klar, righoldig og skarpsindig som den er.

(musikalsk) tone, og lægger man helt igennem hovedvægten paa — ikke at finde et fint toleddet navn, men at trænge ind til sagens kerne for at se, hvad det er, de forskellige indtryk paa øret beror paa: ja saa vil man i reglen finde, at det hele lar sig udtrykke med faa, klare, utvetydige ord. Hermed skal dog naturligvis ikke være sagt, at alle de forskelligheder i lyd, som kan høres og betegnes, er lige lette at forklare i ord; der er, særligt ved vokalerne dannelses, en del ting, som endnu ikke er opklarede tilfulde, og hvor beskrivelse af mundstilling derfor nødvendigvis blir mangelfuld.

Som naturligt er, har jeg i det hele brugt de samme fagudtryk som i den af V. Dahlerup og mig udgivne *lydlære*¹, hvis indhold jeg ogsaa forudsætter kendt; et par smaa forandringer vil næppe volde vanskelighed, saaledes brugen af ordet *fortune* ved konsonanterne (istf. *midtunge*), hvorved overensstemmelse med den for vokalerne brugte inddeling opnaas; hyppige henvisninger til andre dele af afhandlingen samt den til slut meddelte alfabetiske liste vil hjælpe begynderen til at finde sig tilrette. Gennemgaaende har jeg desuden givet en omskrivning med de af mig i et særligt skrift² foreslaaede „analfabetiske“ formler, hvorved taleorganernes stillinger nøjagtigt kan bestemmes.

¹ *Kortfattet dansk lydlære*. Kbh. 1889, Philipsen. — Afkortet: *D. & J.*

² *The Articulations of Speech Sounds*. Marburg 1889, Elwert. — Afkortet: *Art.* — For nemheds skyld er her ved tungerygslydene set bort fra den ved exponentens plads angivne inddeling.

Konsonanter.

	Lukke		Midtaabning		Side- aab- ning	Snur- ren
	Næselyd	Mundlyd	tynd	bred		
Læber	m <i>m</i>	p <i>b</i> b	w <i>h</i> w	— <i>ð</i>		
Underlæbe	— <i>n</i>			f <i>v</i>		
Tungespids	n <i>n</i>	t <i>d</i> d	s <i>z</i>	p <i>ð</i>	l <i>l</i> ; t	κ <i>κ</i>
	— <i>n</i>	t —	s <i>ʒ</i>	— <i>r</i>	— <i>l</i>	
Do. og fortunge	— <i>n</i>	t <i>d</i>	s —	— (ð)	— <i>l</i>	
Fortunge	— <i>n</i>	f <i>d</i>	f <i>z</i>	c <i>h</i> j	— <i>l</i>	
Midttunge	— (n)	k <i>g</i>		x <i>γ</i>		
Bagtunge	— <i>n</i>	k <i>g</i> g		x <i>q</i>		τ <i>τ</i>
Tungerod				r <i>r</i>		
Strube		' —		h —		

[I hver rubrik staar først den stemmeløse og sidst den stemte lyd.]

Vokaler.

Fortunge		Midttunge		Bagtunge	
Urundede	Rundede	Urundede	Rundede	Urundede	Rundede
i/i	y/y	ɪ	ü, u		u/ɤ
e/ɛ	ø/ø	ə	ó		o, 0/ω
æ/æ	ø/ö	ɜ	ǫ	ä a	å/ɔ
ä	ǫ	ɐ, ɹ		a	

[Over skraastregen staar „tynde“, under den „brede“ vokaler.]

I. Konsonanter.

1. *p*. — 2. *b*.

De almindelige lyd som i *rm.*¹ *penə* pinde, *benə* binde; lukkede læbelyd, *p* stærk og i trykstavelse med kraftigt pust efter („aspiration“), *b* svag (*D. & J.* § 12, 25; *p* = *α0 δ0 ε3*, *Art.* § 54, 79, 80; *b* = *α0 δ0 ε2*, *Art.* § 78).

Mærk de tilfælde, hvor den fonetiske betegnelse ikke er den samme som retskrivningen: *spå* udtales *sbå'* og saaledes i alle tilfælde, hvor vi skriver *sp* foran vokal; endvidere er *rm. labu* baade = lapper og labber. Ogsaa hvor *p* er det sidste bogstav i et ord (staar i „udlyd“) høres ofte *b*, især, men ikke udelukkende, hvor der i samme sætning følger en vokal: *ob ω ne'ð* op og ned. Følger der derimod en pause efter *p* (der altsaa staar i „sætningsudlyd“), høres i reglen et virkeligt *p*: *sda' ɔp!* Saaledes vistnok i hele landet, se dog nedenfor under nr. 3.

3. *b*.

Den eneste dialekt, hvor *p* og *b* holdes skarpt ude fra hinanden i indlyd og udlyd, er bornholmsk; her udtales *b* med tydelig stemmelyd ligesom svensk eller fransk *b*; vi betegner denne hos os sjældne lyd med et opretstaaende (antiqua) *b*: bornh. *läbä* lab, men *läpå* lap; *sgäb* skab (sygdommen), *släp* slap (fortid). — I efterligning af ko- og faarestemme kan ofte virkelig stemt *b* høres: *bu'* el. *mbu'* (*mu'*), *bæ'* el. *mbæ'* (*mæ'*). Folk, der ikke er vant til *b* i fremmede sprog, hører det ofte som en forbindelse af *m* og *b*. (*D. & J.* § 25; *b* = *α0 δ0 ε1*, *Art.* § 76).

4. *m*,

som i *rm. menə* minde; stemt næselyd med lukkede læber. (*D. & J.* § 22; *α0 δ2 ε1*).

¹ Ved *rm.* forstaas *rigsmåal*, d. e. det dannede sprog hos dem, paa hvis udtale man ikke kan høre, fra hvad egn de stammer. Dette „dialektfri dansk“ er naturligvis væsentlig bestemt ved de højere klassers tale i København, men forskelligt fra „simpelt københavnsk“.

5. m,

den tilsvarende stemmeløse lyd; fransk i *prisme*; sjælden paa dansk, hvor den dog kan høres i ord som *hal'm* halm; ogsaa ved en mærkelig assimilation i hurtig udtale af amtmand: *ammman'* (se *Art.* § 74).

6. ð,

stemt aaben (dobbelt)læbelyd; læberne stilles fladt imod hinanden. Denne lyd, der er almindelig i Tyskland i ord som *schwer*, *quer*, i Mellemtyskland ogsaa for *w* i *will* og *b* i *aber*, skal efter Feilberg findes „i Vor, Hads, Gjern og vistnok flere herreder, ligeså Thy, Mors og Vensyssel“ (*Jysk ordb.* s. 37) i ord som *gab*, *gabe*. (*Art.* § 101: $\alpha 2^b$ $\delta 0$ $\epsilon 1$).

7. w

findes som bekendt meget almindeligt i forlyd i jysk, dels (nordpaa) foran alle slags vokaler, dels (i det mellemste Jylland) foran bagtungevokaler, medens fortungevokaler kræver *v* foran sig (Thorsen, *Njy. lydl.* 61); endvidere hele Nørrejylland over efter *k*, *t*, *d*, *s* og paa Bornholm efter *s* (*swa'ra* svare).

Dannelsesmaaden af *w* er rounding af læberne, der sluttet nærmere sammen end ved *u*, i forbindelse med hævnning af tungeryggen, i reglen som ved *u*, hvilken lyd *w* derfor kommer til at ligne meget. (*Art.* § 96: $\alpha 1^{ab}$ βf $\gamma 4$ eller $3j$ $\delta 0$ $\epsilon 1$).

Væsentligt ved Rasks og hans efterfølgeres autoritet er det blevet en almindelig trossætning, at lydforbindelsen i rigsmåalsudtale af ord som *havne*, *hævne*, *hovne* osv. ikke er nogen rigtig diftong eller tvelyd, men bestaar af en vokal + konsonanten *w* (Sml. nedenfor om *j*, nr. 40). Forlænger man imidlertid dette foregivne *w*, der i de givne eksempler jo allerede er temmelig langt, vil man let høre, at det er en virkelig vokal, i de fleste tilfælde et *o* eller lignende; ligeledes vil man kunne se, at læbeaabningen er langt større end for *w* i nordjysk *wi*. Der er altsaa ingensomhelst grund til at frakende vort sprog tvelyd, hvorved forstaas forbindelser af to

vokaler i en stavelse; og vi skriver derfor de nævnte ord i rm. udtale *ha0'nə* (*ha0'nə* el. *hæ8'nə*), *hæ8'nə*, *hø8'nə*. Her er vokalerne *a*, *æ* og *o* stavelsebærende eller stavelsens selvlyd, medens *0* og *8* er stavelsens medlyd¹. — Noget andet er, at da det tit kan være vanskeligt at bestemme nøjagtig den medlydende vokals beskaffenhed, der almindelig varierer mellem *8*, *o* og *0*, kan betegnelsen *w* i alle disse tilfælde være ret praktisk; den vil jo i reglen ikke kunne føre til fejllæsning. — Efter „høje“ vokaler findes ofte et virkeligt *w* (eller medlydende *u*), f. ex. i rm. *liwli* livlig. Ligeledes er jeg tilbøjelig til at tro, at jyderne, naar de siger *daw'* dag, virkelig tit slutter med læberne saa nær til hinanden, at det bliver et upaatvivleligt *w* som i forlyd.

8. *h*,

forbindelse af *h* og *w*; mundstillingen er som for *w*, medens stemmebaandene ligesom ved *h* (nedf. nr. 59) nærmer sig til hinanden fra en mere aaben stilling (ε3 eller 2), indtil stemmen kan sætte ind; nørrejysk *ha* hvad. (*Art.* § 96).

9. *f*. — 10. *v*.

Rm. *fenə*, *venə* finde, vinde; den stemmeløse og stemte aabne læbetandlyd. (*D. & J.* § 13, 23; *Art.* § 101: α_{cd}2 0 ε3 og 1).

11. *n*

er et *m*, der paa grund af et følgende *f* dannes som læbetandlyd; ofte i rm. *kanfə* kamfer, *ən fə'lə'ðlsə* om forladelse. (*Art.* § 55: α_d0 δ2 ε1).

12. *t*. — 13. *d*. — 14. *d*.

Lukkede tungespidslyd, forholder sig indbyrdes som *p*, *b*, *b*. Exempler: rm. *ta* el. *tə'qə* tage, *də* el. *də'qə* dage; *gət* godt; *gəd* *ω væl* godt og vel; *rədə* rotte; bornh. *syt* sødt, *syd* sut. — Det stemte *d* kan undertiden findes i rm. ved bortfald af *ə*

¹ Se om forskellen mellem begreberne vokal og selvlyd, konsonant og medlyd *D. & J.* Lydl. § 31 ff. og sml. nedf. nr. 96.

(se nedenfor nr. 90), f. ex. x(d)d(d)e er det det? (*D. & J.* § 13; *Art.* § 57: $\beta_{0\text{fe}}$).

15. *n*. — 16. *n*.

De tilsvarende næselyd, *n* stemt som i rm. $\text{n}\acute{\text{a}}\cdot\text{q}\text{ə}$ nage osv.; *n* den sjældnere stemmeløse lyd, der dog ofte findes efter *k* i rm. $\text{kn}\acute{\text{a}}\cdot\text{q}\text{ə}$ knage og i udlyd efter stød: $\text{h}\acute{\text{a}}\text{s}'\text{n}$ havn; et foragtelig næ! begynder tit stemmeløst, altsaa $\text{nh}\acute{\text{æ}}'$; se ogsaa nedf. under *h*, nr. 61. (*Art.* § 34; stemmeløst *n* findes i islandsk, skrevet *hn*).

17. *l*. — 18. *l*,

tungespids-sidelyd¹; *l* den almindelige, som i rm. $\text{l}\acute{\text{a}}\cdot\text{q}\text{ə}$ lage; *l* den sjældnere stemmeløse lyd, der i rm. kan indtræde efter *p* og *k* i ord som $\text{pl}\acute{\text{a}}\cdot\text{q}\text{ə}$ plage, $\text{kl}\acute{\text{a}}\cdot\text{q}\text{ə}$ klage, se nedf. under nr. 61. (*D. & J.* § 15; *Art.* § 88: $\beta_{ii\text{ef}}$ ε1 og 3; stemmeløst *l* findes i islandsk, skrevet *hl*, og i fransk i ord som *people*, *table*).

19. *t*

er det „hule“, „gutturaliserede“ *l*, der findes i en stor del af Jylland, især foran konsonanter som i $\text{f}\acute{\text{a}}\text{tk}$ folk, $\text{h}\acute{\text{æ}}\text{tp}$ hjælp. Det dannes ligesom det engelske *l* i *well* og det hollandske i *volk*: medens tungens overflade ved det almindelige *l* er ganske flad bagved det sted, hvor tungespidsen rører overmunden, er ved *t* den forreste del af tungens overflade udhulet omtrent som en ske, og længere bag i munden hæver tungeryggen sig op mod ganen omtrent som ved *u*; denne dannelsesmaade forklarer den dybe, *u*-lignende klang, ligesom ogsaa *t* i polske og russiske dialekter gaar over til *u* eller *w*. (*Art.* § 90: $\beta_{ii\text{fe}}$ γ3j ε1). — Dannelsesmaaden og klangen er derfor helt forskellig fra det norsk-svenske „tykke *l*“, der paa os gör indtryk af en *κ*-lyd og som prof. Storm beskriver saaledes (*Norvegia*, s. 105): „Det dannes . . . ved først at trække tungespidsen op mod det midtre ganehvælv uden at berøre det, hvorved i første øjeblik en *r*-[*κ*]-glidning frem-

¹ Ordet „sidelyd“ er bekvemmere end det *D. & J.* side 19 anm. brugte „sideaabne lyd“.

kommer, der er for flygtig til at behøve betegnelse; derpaa foregaar hovedbevægelsen, idet tungespidsen med et slag føres fremover langs ganen henimod tænderne, i slutningen med flygtig beröring¹.

20. *ð*. — 21. *p*.

Ved *ð* betegnes den aabne d-lyd i rm. *gá·ðá* gade osv. Den dannes paa dansk ikke som paa islandsk og engelsk („det bløde th“) med tungespidsen selv, men med den aller forreste del af tungeoverfladen, hvorved den hyppige overgang til *j* forklares; at den derimod tidligere har været en rigtig tungespidslyd, synes at fremgaa af overgangen *ð* > *κ* i de pronominale ord *du*, *det*, *da* osv. i visse egne af Jylland (Feilb., *Ordb.* 169). — Mister *ð* sin stemmelyd, faar vi *p*, der kan høres i rm. *sgí·bap* ved siden af *sgí·bað(h)* og *sgí·bat* skibet. — (*D. & J.* § 14; *Art.* § 104, hvor lighed med *j*, *z* og *l* omtales: *βe γ^{2ef} δ0 ε1*).

22. *s*. — 23. *z*.

Det stemmeløse *s* giver ikke anledning til nærmere omtale; rm. *se'* osv. — Den tilsvarende stemte lyd er *z* (fr. *s*, *z* i *rose*, *zèle*; engelsk i *rose*, *zeal*; nordtysk i *rose*, *sie*); den indtræder undertiden i slap rm. udtale istf. *s* imellem vokaler, f. ex. i *vi'zə*, *bə'zə'qə* vise, besøge. (Se derom *Tidskr. f. filol.*, ny r. VII 233). Som anerkendt sproglyd findes den imidlertid kun paa bornholmsk, f. ex. i *gə'(ə)z* gaas, *fry'zə* fryse, *pəzə* pose. (*D. & J.* § 16; *Art.* § 98: *β_{1fe} δ0 ε3, 1*).

24. *t*. — 25. *d*. — 26. *ny*. — 27. *lj*.

De lyd, der frembringes med tungespidsen, kan ændres paa en ejendommelig maade („mouilleres eller palataliseres“), idet fortungen under lydens dannelse hæves op mod den haarde gane omtrent som til et *i* eller *j*. Bedst kendt er

¹ Sml. Lundell, *Landsmålsalfabetet* 48, og *Art.* § 93; jeg har udførlig dvælet ved forskellen mellem den jyske og norsk-svenske lyd, især fordi A. Kock i *Sv. lm.* II 12 (1883) har draget nogle, vistnok højst usikre sproghistoriske slutninger af en formodet overensstemmelse mellem de to lyd.

n og *l*, der er meget hyppige i jysk, opstaaede af ældre langt *n* og *l* (og dette igen af oprindeligt *tn*, *nn*, *nd* og *tl*, *ll*, *ld*): *man'* mand, *ful'* fuld.

t (sml. under nr. 43) er ikke sjældent i rm. *tcænə* tjæne, og *d* kan nu og da forekomme i *djæ'vl* djævel; mærk ogsaa udraabet *tcä'(h)* el. *tcä'* som en ejendommelig form af „ja“, naar man med et skuldertræk vil halvvejs afvise eller ligegyldig indrømme noget („ja (tjha), hvad skal man sige?“). — *t* og *d* hører jeg ogsaa i de bornholmske lydforbindelser, der i visse tilfælde indtræder for *k*, *g*, se nedf. nr. 29, 30.

(Art. § 71, 89; palataliseringen kan være af forskellig grad: γ^2 eller 3^2 , maaske ogsaa endnu lavere, da det tit er vanskeligt at høre forskel paa *n* og *n*; sml. nedenfor nr. 43, 44).

28. *ʃ*. — 29. *f*. — 30. *ʒ*.

Hvor skriftsproget har *sj*, som i sjæl, sjælden, vakler udtalen meget betydeligt, nogle udtaler rent *s* med rent *j* efter, andre gör *j* stemmeløst, udtaler altsaa *scæ'l* osv. Men i det hele er der i rm. en stærk tilbøjelighed til at smelte de to lyd sammen til en: *ʃ*, hvor den rende, der er det ejendommelige for *s*, blir dannet paa en meget lang strækning mellem fortungen og den haarde gane. Den samme lyd bruges saa ogsaa som erstatning for fremmede sprogs mere hule lyd, *f* (tysk *sch*, fransk *ch*, engelsk *sh*) og *ʒ* (fransk *g*, *j*) i ord som *ʃak* schak (skak) og navnet Schack, *na'ʃo'n* nation, *niʃə* niche, *ʃä'l* shawl, *lo'ʃi'* logis, *ʃalu'si'* jalousie. Jyder har i reglen svært ved at udtale *sj* som en enkelt lyd og indsætter i disse fremmedord enten *s* eller *sg* (sk)¹, medens københavnere ikke sjælden har en virkelig *f*-lyd i alle disse tilfælde.

f (stemmeløs) og *ʒ* (stemt) findes paa bornholmsk i ord som *tʃið* kød, *sä'rtʃ* særk, *dʒæs* gæs, *ʃædʒ* skæg; bornh. *ædʒ*, æg, lyder ganske som engelsk *edge*.

(D. & J. § 26; Art. § 99; $ʃ = \beta 1_f \gamma 1^2$; $f = \beta 1_{fg}$?).

¹ Sml. i rm. maskine af machine, sky af jus.

31. *ś*. — [32. *ž*.]

Beslægtet med *f* i klang er en lyd, der paa bornholmsk har udviklet sig foran *l* og *w* i ord som *ślō* slaa, *śwa'ra* svare; ogsaa foran *g* (*k*) har jeg undertiden hørt den eller troet at høre den i ord som *śgāđā* skade (fuglen, sv. skata), *śga* skade (fortræd, oldn. skaði, sv. skada). *ś* dannes med tungespidsen (eller i alt fald en del af „tungebladet“ længere fremme end ved *s*) imod gummerne; det findes paa norsk efter *r*, f. ex. i vers: *værś*, *væs*; den tilsvarende stemte lyd, der kan betegnes *ž*, skal efter prof. Thomsen findes i bornh. udtale af torsdag, hvor jeg dog kun har faaet *z* at høre.

(Art. § 98; β1^f).

33. *t*. — 34. *d*. — 35. *n*. — 36. *l*.

Paa denne maade betegner man i den sammenlignende sprogvidenskab almindelig de saakaldte overtandlyd, der frembringes med tungespidsen böjet længere tilbage og opad end ved almindeligt *t* osv. De er meget almindelige i norsk og svensk, hvor de er opstaaede af forbindelsen *rt*, *rd*, *rn*, *rl*, og hvor fonetikerne adskiller to rækker: supradentale, dannede mod gummerne (eller den fremspringende kam bagved tænderne, för ganen begynder), og kakuminale, dannede mod den haarde gane. Hvor lydene findes i danske bygdemaal, hører de vel til den første klasse (Art. § 58, fg, ikke *g*); de er imidlertid kun lidet paaagtede, og det fortjænte en nærmere undersøgelse, om f. ex. *n* i barn og lignende ord, dêr hvor *r*'et er helt faldet bort, dog ikke nogle steder ved sin dannelse som supradental bevarer en mindelse af *κ*¹.

I følgende tilfælde har jeg noteret disse lyd i vestjysk: i *t* foran *r*: *træ'* el. *træ'* træ (Darum, Brøndum) og i det enestaaende ord *pal'* perle i Darum, medens *l* syntes at være det almindelige i alle andre ord med *rl*.

(Art. § 88, hvor bogstavet *g* foroven ved rentrykningen er faldet ud efter βii).

¹ Sml. Hagerups tvivlende udtryk i *Det danske Sprog i Angel* 1. udg. s. 98, 2. udg. s. 130, § 29.

37. κ

er den r-lyd, der forekommer ved virkelig snurrende bevægelse af tungespidsen, der for at sættes i vibrering maa hules lidt og böjes længere tilbage end for t , hvorved den ovenfor antydede indvirkning af κ paa t , l osv. forklares. Denne lyd, der utvivlsomt har været den eneherkende i Danmark som i andre europæiske lande, er nu stærkt paa retur, fortrængt af r (nr. 39), κ (nr. 57) og r (nr. 59), og Danmark synes at være et af de lande, hvor denne svækkelse af κ er naaet videst. Bedst er κ bevaret i Jylland og maaske visse egne af Sælland; en af mine hjemmelsmænd fra Bornholm brugte det afvekslende med κ , medens en anden (yngre) aldeles ikke vilde kendes ved anden lyd end det „københavnske“ r , og saaledes gaar det vel tit¹.

38. κ ,

den tilsvarende stemmeløse lyd; findes efter de stærke lukkede konsonanter (i kræ o. dsl.), og vist ogsaa i udlyd efter stød (i stor o. dsl.) i de egne, hvor κ bruges.

(κ og κ se *D. & J.* § 19; *Art.* § 113, $\beta\kappa$ el. r $\varepsilon 1$ og 3).

39. r

er en usnurret tungespidslyd, der i store egne af Jylland bruges istf. κ , især vist foran en anden konsonant, som i

¹ Da jeg om nogen tid agter at udgive to foredrag, jeg i filologisk samfund i febr. og marts 1890 holdt om r-lydenes skæbne i germanske og romanske sprog, vilde jeg sætte overordentlig stor pris paa at faa nøjagtige opgivelser om de forskellige r-lyd fra saa mange steder i landet som muligt. Man anmodes om at meddele, om der er nogen forskel mellem ældres og yngres udtale af r ; om de samme mennesker maaske bruger et r , naar de læser, og et andet i deres naturlige tale; om der er nogen forskel paa lyden i forskellig stilling i ordet (rig, rase; krig, gris, graa; træ, dreng; være, værre, ærlig, vejrlig; barn, orne; bar, var, kar osv.); om r bruges for skriftspr. d ; endelig om forskellige folkelige navne paa r-lyd: „rive paa r'et“ synes snart at bruges om det ene, snart om det andet r ; „snurre paa r'et“ o. lign.

sbark sparke. Den minder stærkt om den amerikanske udtale af *r* som aaben overtandlyd (kakuminal), men er dog vist forskellig fra den, ved at fortungen bagved tungespidsen ikke er udhulet, men er hævet mod ganen; derved kommer tungespidsen selv til ikke at pege saa langt ind i munden som ved det amerikanske.

($\beta > 2^{\text{fg}}$ $\gamma ? 3$ el. > 2 ; ε alm. 1, ogsaa til tider εr , hvorved en ejendommelig knirkelyd kommer med).

40. *j*,

i rm. *jw'l* jul, *jy'ðä* jyde; dannet ved tilnærmelse af fortungen til den haarde gane; afstanden er dog aldrig saa ringe som i berlinernes *ja*, *jläc* gleich, hvor der er en tydelig konsonantisk summen; paa dansk er der tvertimod en stor tilbøjelighed til at udtale *j* slapt, og foran lave vokaler som *a* bliver det ofte ligefrem vokalisk; „ja“ kan høres dels som *ja*, dels som *ia*, *ja*, *ea*, ja endog ved meget lidet kraftig udtale som *æa*.

Hvad der er bemærket ovenfor (nr. 7) om *w*-tvelydene, gælder ogsaa om *j*-tvelydene: det er virkelige tvelyd med *j* eller *e* eller undertiden en endnu lavere dannet vokal som medlyd; rm. egne, öjne maa derfor i nøjagtig lydskrift omskrives *äe'nä* eller *äj'nä* og *je'nä* eller *jje'nä*. Dermed er naturligvis ikke sagt, at man ikke maa blive ved at bruge den tilvante skrivemaade med *j* (*äj'nä*, *jje'nä*), der i dette tilfælde saameget bedre lader sig forsvare, som jo ogsaa *j* i forlyd tit er vokal; jeg bliver saaledes i rm. sjældent udtalt som virkeligt *jäj*, almindeligere som *jäj* eller *äæ*. Hvorledes en forbindelse af vokal og virkeligt konsonantisk *j* lyder, kan man let faa at høre, naar man lytter til en svenskers energiske *næj*.

(D. & J. § 17; Art. § 105: γ 2^g $\varepsilon 1$).

41. *h*. — 42. *c*.

h er sammenskrevet *h* og *j*; almindelig nörrejysk udtale i *hætp* hjælp, *hæm*• hjemme. Mundstillingen er som for *j*, medens stemmebaandenes bevægelse er som ved *h* el. *h*; er stemmen aldeles borte hele tiden, faar vi konsonanten *c*, som

jeg mindes at have hørt flere gange i de nævnte ord i Jylland uden dog at kunne angive bestemt, hvor udtalen er *h* og hvor *c*. Lyden *c* er bedst kendt fra tysk, hvor *ch* lyder saaledes efter fortunevokaler (som i *ich*, *echt*) og konsonanter (*mädchen*, *manch*). I dansk findes *c* foran *t* i nogles udtale af ord som *sligt* sligt; om *c* og *h* i ord som *kjole* se nedf. under nr. 61.

(*D. & J.* § 24; *Art.* § 105: γ^2 ε_2 —1 ved *h*, ε_3 ved *c*).

43. *f*. — 44. *q*. — 45. *ŋ*. — 46. *l*.

Danner man et fuldstændigt lukke med fortungen paa samme sted af den haarde gane, hvor *j* dannes, faar man lukkelyden *f*, der adskiller sig fra den nr. 24 omtalte *t*-lyd, ved at selve tungespidsen, der ved *t* dannede lukket, her ved *f* ligger uvirksom bagved undermundens tænder. I den ovenfor nævnte udtale af *ja* som „tjha“ er denne fortungelyd („palatale konsonant“) maaske nok saa hyppig som det palatiserede *t*, altsaa *fca*, og den samme forlydsforbindelse er vel den almindelige udtale (ved siden af *tʃ*) af svensk *k* (foran fortunevokaler) og *tj* (i *kär*, *tjog*).

f findes almindelig i sønderjysk *if* el. *iʃ* itte, ikke, og paa en mærkelig maade efter *i* og *y* i dele af Vendsyssel og Salling. Her har nemlig de høje vokaler — de hvor tungen er nærmest ved mundens tag — udviklet sig saaledes¹, at tungen hæver sig helt op til ganen, saa at luften ikke mer kan slippe ud, det vil med andre ord sige, at vokalen efter sig frembringer sin tilsvarende lukkede konsonant, fortunevokalerne *i* og *y* altsaa *f* som i *biʃ* *bi*, *fiʃn* *fin*, *iʃə* i 'et (i det), *gryʃn* *gryn*, bagtungevokalen *u* derimod bagtungekonsonanten *k* som i *uk* ud, *gruks* *grus*.

Den til *f* svarende svage konsonant er *q*, og paa samme sted i munden dannes næselyden *ŋ* og sidelyden *l*, der altsaa — til forskel fra *ŋ* og *l* — frembringes uden medvirkning af tungespidsen, Exempler: bornholmsk *mā.ŋ* *mand*, *dā.ŋs* *dans*, *həŋ* *hund*, *fā.lā* *falde*, *kā.lā* *kalde*, *tʃæ.ŋ* *killung*. — Efter en

¹ I forbindelse med stød?

ytring i et brev fra pastor Feilberg har jeg grund til at formode, at *ŋ* (og saa vel ogsaa *ʃ*?) findes paa Samsø; *ŋ* og *ʃ* findes i italienske ord som *ogni*, *egli*.

(Art. § 60: ʔ0^g δ2 ε1. — § 91: ʔii^g).

47. *k*. — 48. *g*

er fremskudte *k* og *g*-lyd, saaledes som de naturlig udvikler sig foran fortungevokalerne. Enhver vil kunne mærke, at *k* i forbindelsen *ka* er dannet et stykke længere inde i munden end det *k*, vi udtaler i *ki*; dette sidste, midttungelyden *k̥*, er det første trin paa den vej, *k* foran de vokaler som *e*, *æ* osv. er slaaet ind paa i saa mange sprog: der udvikles let et *j* eller *c*¹ efter *k̥* (sml. jysk *kjær'a*, *k̥jær'a* kjærv), lydforbindelsen trækkes længere frem og resultatet blir *ʃc* eller *tʃ* som i svensk, bornholmsk, vendsysselsk, eller *c* (*χ*) som i norsk, endog *ts* i svenske dialekter; sml. ogsaa engelsk *tʃin*, skrevet *chin*, med vort kind, og udviklingen i de romanske sprog, hvor latinsk *cera*, udtalt *ke'ra* eller *k̥e'ra*, paa italiensk er blevet til *ʃce'ra* eller *tʃe'ra* (*cera*) og paa fransk til *cire*, udtalt i ældre tid *tsi'ra*, nu *si'r*. — Parallelt hermed gaar saa næsten altid forandringen af *g* foran de samme vokaler til *g̊*, *g̊j*, *q̊j*, *q̊z* eller *j*.

I virkeligheden danner *k*-lydene i forbindelserne *ka*, *kæ*, *ke*, *ki* (og ligeledes *g* i *ga*, *gæ*, *ge*, *gi*) en uafbrudt række, hvor hver lyd er lidt forskellig fra sine naboer, og hvor det derfor er svært at pege paa et punkt og sige: her hører *k* (*g*) op og begynder *k̥* (*g̊*); og da denne ændring af lyden indtræder ganske uvilkaarligt, er der ikke noget i vejen for at skrive *k*, *g* overalt — undtagen foran *j* og navnlig i saadanne abnorme tilfælde, som meget sjældent kan paavises, hvor *k̥* og *g̊* ogsaa findes foran bagtungevokaler. Den nyere sammenlignende sprogvidenskab har saa temmelig bevist, at vore urforfædre i det fælles-ariske („indoeuropæiske“) sprog har haft tydelig adskilte *k* og *k̥*, *g* og *g̊* foran bægge slags vokaler.

(Art. § 61: ʔ0^h).

¹ Om stemmeforholdet se nedf. under nr. 61.

49. *χ*. — 50. *γ*.

Svarende til *k* og *g*, dannede paa samme sted i munden, men aabne, har vi de to konsonanter, som vi her betegner med de græske bogstaver *χ* og *γ*. Den første bruges (af dem, som i sligt udtaler *c*, ovf. nr. 42) efter *e* og *æ*: *dext* digt, *dexda* digter, *æχdæ* ægte. Den anden er den almindelige udtale af „aabent *g*“ efter *i* (hvis det da ikke helt forsvinder som næsten altid i *pi·ə* pige, *si·ə* sige osv.), f. ex. i *ti·γa* tiger, *smi·γa* smiger; ligesaa østjysk *di·γi* dige og *i* udlyd den stemmeløse lyd *χ*, i alt fald i sønderj. *li·χ* lige. — *χ* er, saavidt jeg kan høre, den almindeligste udtale af norsk *k* i kær osv., skønt norske fonetikere sætter den = ty. *ich*-lyd, altsaa *c*. (Art. § 106: *γ*²ⁱ med sekundært *γ*^{3g}, maaske bedre *γ*^{2h}).

51. *k*. — 52. *g*. — 53. *g*.

Lukkede bagtungekonsonanter; forholdet mellem dem er som mellem *p—b—b*, *t—d—d*. Ex. rm. *kä·nə* kane; *gä·nə* gane; *tak*; *tagə* takke; *tag i 'li·ə mǎ·ðə* tak i lige maade; *bæ(g)g (g)anə* med stemt *g* istf. *ə*: *bægə ganə* bægge gange; bornh. *d0g* dugg.

(D. & J. § 18; Art. § 61: *γ*⁰ⁱ eller lidt længere fremme).

54. *η*

er den til *k* og *g* svarende næselyd, der findes f. ex. i rm. *gan'* gang, *han'k* hank, *hangə* el. *han'kə* hanke, *tæ'ndə* tænkte. Ikke sjældent indtræder *η* for *n* ved tillæmpning (assimilation) til den følgende lyd, ikke blot i sammensætninger som *ben'klæ·a* benklæder, men ogsaa i slutningen af trykløst *han*, kun o. lign., især naar den følgende stavelse heller ikke har tryk: *han går* 'u'd han gaar ud (men *han* 'gä·a hyppigere end *han* 'gä·a); *dæn gə'me'nə ho'p* den gemene hob.

Den tilsvarende stemmeløse lyd har vi ikke noget tegn for, da den ikke er eftervist i dansk; i norske og svenske bygdemaal findes den istf. *k* i forbindelsen *kn* i ord som *kniv*, der ved gensidig tillæmpning er blevet til stemmeløst + stemt *η*.

(D. & J. § 22; Art. § 61: *γ*⁰ⁱ δ2 ε1).

55. *x*. — 56. *q*.

Den stemmeløse aabne bagtungelyd betegnes her som almindelig i udenlandske fonetiske værker med *x*; det er tyskernes ach-lyd¹, der ikke sjælden findes i rm. *maxt* magt; sætter man i dette ord stemme paa *x*, faar vi *q*: *maqt*, en form, der vel tidligere har været almenherskende; ud fra den lader de forskellige jyske former *mawt* (*maot*), *majt* (*mäet*), *mafc* (? vends.)² sig forklare. — *q* er det almindelige „aabne g“ i rm. *bā·qə* bage; det er meget variabelt efter omgivelserne, idet det som ovenfor bemærket efter *i* bliver fremskudt til *γ* eller helt falder bort; efter *o* og *u* faar det disse vokalers læberunding: *dro'q* drog (fortid), *bru·qə* bruge, og gaar tit (især efter *u*) helt op i vokalen: *bru·ə*, *su·ə* suge, saaledes altid foran *l*: *fu'ł* fugl, *ku'le* kugle. Efter *o* bliver det ligeledes i reglen læberundet og har endog en stor tilbøjelighed til at sænkes, saa at resultatet blir en vokal, der indgaar tvelydsforbindelse med den foregaaende: *səq'n* sogn > *səə'n*, *səw'n*; sml. plov *pləə'* af ældre plog med langt *o*, oldn. *plóg(r)*.

x findes istedenfor *q* i udlyd i dele af Nörrejylland, *kā·x* kage (sml. nr. 61); i Sønderjylland ogsaa i indlyd: *axə* ager. (*D. & J.* § 18, 24; *Art.* § 106: *γ* 2j).

57. *h*. — 58. *z*. — 59. *r*. — 60. *ʀ*.

Fire forskellige r-lyd, der alle adskiller sig fra de før omtalte *κ κ r* (nr. 37—39), ved at tungespidsen ligger aldeles uvirksom i undermundten. Af de fire er *h* og *r* stemte, *z* og *ʀ* stemmeløse; *h* og *z* udmærker sig ved svingninger af drøbelen, svarende til og erstattende de svingninger, tungespidsen foretager ved udtalen af *κ* og *κ*, medens der ved *r* og *ʀ* aldeles ingen svingninger finder sted; *h* og *z* er altsaa drøbel-snurrelyd eller nøjagtigere aabne tungerodlyd med drøbel-snurren, *r* og *ʀ* derimod blot aabne tungerodlyd: tungeroden er hævet imod svælget. — Tegnene for disse forskellige lyd

¹ Vel at mærke, hvor den høres ren; hos berlinerne ledsages den gerne af drøbelsnurren.

² Se Thorsen, *Nörrejy. lydl.* 74; Feilberg, *Ordb.* 410.

er valgt saaledes, at det almindelige bogstav *r* kom til at betegne den lyd, der er almindeligst landet over og som de steder, hvor den endnu ikke har faaet indpas, dog sandsynligvis i en ikke altfor fjærn fremtid vil fortrænge de andre; *κ* vil strax lede tanken hen paa den kraftigst artikulerede lyd, nemlig tungespidsnurren; den tredie hovedafart betegnes saa med det fra almindelig skrift kendte bogstav *h*, medens *r* bruges for at antyde 1) mangel paa snurren ligesom ved *r*, 2) dannelse som overtandlyd ligesom ved de øvrige punkterede bogstaver *t n* osv. Endelig betegnes stemmeløshed ved alle disse lyd efter Lundells eksempel ved en krummet forstreg: *r κ h*. — [Hos Storm betegner bogstavet *r* det samme som vort *κ* — fordi tungespidslyden er den herskende i Norge; *h* bruges som hos os; for *r*-lyden har han intet tegn. — Lundell bruger derimod *r*, *κ*, *h* svarende til henholdsvis *κ*, *h*, *r* hos os.]

Om forskellen mellem den usnurrede og snurrede tungerodlyd nogensteds er en egentlig dialektforskell, altsaa beror paa stedsforskell, ved jeg ikke; de fleste individer, der bruger den ene lyd, vil vist ogsaa bruge den anden uden at være sig denne vaklen bevidst. Og i reglen er det da saaledes, at der er saameget desto større tilbøjelighed til at snurre paa lyden, ja mere kraftigt man i det hele taler: *h* er meget almindelig ved politiske møder i fri luft og overhovedet, hvor den talende maa anstrænge sig for at høres af en større forsamling; præster anvender den ikke sjælden, og ligesaa mange skuespillere, især naar de skal deklamere og være højtravende, medens *r* er mere paa sin plads i borgerlige konversationsstykker. — Men desuden synes visse lyd at begunstige *h*; saaledes udtaler jeg hyppigere *h* efter *k* og *g* end ellers; ligeledes hyppigere i udlyd end i indlyd: *kar* kar.

Stemmeforholdet gaar efter mere bestemte regler: i forlyd har *r* stemme hos de fleste, medens dog enkelte her bruger *r*; inde i ord er lyden stemt i almindelighed (*bringe*, *dræng*, *græs*, *vride*; *ærgre*, *store*, *hamre*) men stemmeløs: 1) efter oprindelig stemmeløs lyd (*pris*, *frist*, *træ*, *kræ*); ved tilføjelsen af „oprindelig“ udelukker jeg *b d g*, der nu ingen

stemme har. — 2) foran oprindelig stemmeløs lyd, hvis den foregaaende vokal er kort (*karpe*, *værft*, *vært*, *vers*, *marsch*, *mark*). Da nu de oprindelig ved stemme og mangel paa stemme adskilte konsonanter *p—b*, *t—d*, *k—g* i indlyd er faldne sammen, opstaar altsaa den mærkelighed, at i nogle tilfælde er mindet om denne udslettede forskel bevaret ved forskellig indvirkning paa en foregaaende r-lyd; i skrift adskiller vi mellem *myrte* med *t* og *myrde* med *d*, men i udtalen mellem *myrdə* med stemmeløst (og kort) *r* og *myrdə* med stemt (og langt) *r*, medens *d*'et er det samme i begge tilfælde (eller dog kan være det; i „læsesproget“ høres ofte *myrtə* med virkeligt *t*); sml. ogsaa *vär'dn* verden — *värdn* værten, *harbo'* Harbo (egennavn) — *harbə* harpe; *är'go'* ergo — *ärgəbisp* erkebisp¹). — Efter lang vokal har *r* i reglen stemmeklang selv foran *p t k* og vokaliseres ofte til *ɹ* (se nr. 93), sml. *pä'rdɹnə* eller *pä'rdɹnə* parterne (i en sag) — *pardɹnə* parterne (folkeslaget). — — Endelig i udlyd har vi den stemmeløse lyd efter kort vokal: *kar* *kar*, men den stemte lyd, i reglen vokaliseret, efter lang: *fä'r*, *fä'ɹ* fa(de)r; efter stød dog ikke altid stemme: *sdo'r*, *sdo'ɹ* eller *sdo'r* stor. — Ved disse regler har jeg kun taget hensyn til rigsmaalet, men de finder vist anvendelse i alle maal, der overhovedet bruger disse bageste r-lyd.

(*D. & J.* § 19, 24; *Art.* § 107, 113, 114: *ɹ*²¹ 80 eller *0r* ɛ1 eller 3; sml. § 115 om strube-*r*, der kan indtræde, hvor *r* rammes af stød som i *kar'əð* karret).

61. *h*.

Lyden *h* i *ha*, *hi* osv. frembringes paa den maade, at stemmebaandene först er nærmede til hinanden noget mere end ved de stemmeløse (pustede) lyd, — saa at luften, der udaandes, ved at gnide imod deres rande frembringer en lyd, der kan sammenlignes med den, der ved *f* frembringes mellem underlæbe og overlæber, — derpaa nærmer stemmebaandene

¹ Ved *g* findes næppe noget indenlandsk ord, der kan bruges som eksempel.

sig mer og mer til hinanden, indtil de kommer saa nær, at luften sætter dem i hurtige svingninger, med andre ord, indtil „stemmen“ sætter ind og vokalen begynder. Medens denne proces gaar for sig, indtager læberne, tungen og ganesejlet (i reglen) allerede den stilling, der behøves for at frembringe den følgende vokal, og derfor har *h* i *hå* egentlig en anden lyd end i *hi* eller *hu*.

I smaaordene *han*, *hun*, har o. desl. svækkes *h* ofte i talens løb, naar der ikke lægges eftertryk paa dem, ja undertiden kan det helt falde bort: *da (h)an 'kəm' sa' (h)un* da han kom, sagde hun; ligesaa i *jo(h)an 'ne'lsn* Johan Nielsen (sml. *jo'han* naar navnet staar alene). Meget hyppigt falder *h* helt bort efter stemmeløse konsonanter: *vär(t)suslancæ'ren* værtshusholdernæring.

Et *h* kan ogsaa dannes efter en vokal, hvorved lydbevægelsen blir den modsatte af den nys skildrede, altsaa fra stemme til stemmeløshed; dette er en almindelig maade at afslutte danske vokaler paa og høres især tydeligt efter høje vokaler: *vih* vi, *nuh* nu; derved danner vor udtale en modsætning til de fleste andre folks, sml. f. ex. fransk *vi* vie, *nous*. Dette *h* kommer dog kun frem i sætningslyd, d. v. s. naar der følger en pause efter ordet, aldrig inde i sammenhængende tale.

I nøje forbindelse hermed staar det, at vi, ogsaa hvor ordet ender med en konsonant, har en stærk tilbøjelighed til at afslutte aandende, saa at konsonanten i alt fald kun i begyndelsen faar den stemmelyd, der tilkommer den. Vi har ovenfor set, hvorledes *r* i ord som *kar* helt mister sin stemme; men undersøger vi udtalen af ord som *dog*, *vel*, *ven*, vil vi opdage, at den rette lydskrivemaade af disse ord maa være *dəqh*, *vælh*, *vænh*, hvor *qh*, *lh*, *nh* betegner en bevægelse fra stemme til aandelyd, medens munddelene indtager *q*-, *l*- og *n*-stillingen. (Analfabetisk udtrykt ε 1—2). — Men vel at mærke, inde i en sætning forsvinder denne aandende afslutning: *je 'ha'ɹ dəq 'væl n 'væn i'nuh* jeg har dog vel en ven endnu. — I nogle egne har man istedenfor aandende afslutning helt stemmeløs lyd; saaledes har jeg i sin tid fra Øsse (1½ mil

øst for Varde) noteret *kå·x* kage (inde i sætning *kå·q*), *gå·f* gave, men fra Vejrup (to mil sydligere) *kå·qh*, *gå·vh*. I Sønderjylland er den stemmeløse lyd endog trængt ind i ordene: *ka·vx* kage, flt. *kaxə(r)* (Ullerup, Sundeved).

I rm. er i ord som *avl*, *havn* stemmen tit helt borte: *as'l*, *has'n*, ogsaa ofte mellem stød og stemmelyd konsonant: *tå'lt* talt. Sammenlign endvidere *så'lh* eller *så'l*, *sal*, med *så'ln* salen.

Det omvendte af *lh* er *hl*, hvor begyndelsen er stemmeløs, slutningen stemt. För exemplar herpaa meddeles, vil det være heldigt at faa en oversigt over betegnelserne for disse forhold ved forskellige konsonanter, hvorved man vil bemærke, at kun de kombinationer har faaet særligt tegn, som har selvstændig betydning; de andre, der betegnes ved opretstaaende (antiqua) bogstaver, eller ved tilsat *h*, kan man i almindelig lydskrift se bort fra.

Helt igennem stemt..	<i>m</i>	<i>w</i>	<i>v</i>	<i>n</i>	<i>l</i>	<i>ð</i>	<i>j</i>	<i>q</i>	<i>r</i>	
Begyndelse stemt,	}	<i>mh</i>	<i>wh</i>	<i>vh</i>	<i>nh</i>	<i>lh</i>	<i>ðh</i>	<i>jh</i>	<i>qh</i>	<i>rh</i>
slutning stemmeløs										
Begyndelse stemme-	}	<i>hm</i>	<i>hw</i>	<i>hv</i>	<i>hn</i>	<i>hl</i>	<i>(hð)</i>	<i>h</i>	<i>(hq)</i>	<i>hr</i>
løs, slutning stemt										
Helt stemmeløs.....	<i>m</i>	<i>w</i>	<i>f</i>	<i>n</i>	<i>l</i>	<i>p</i>	<i>c</i>	<i>x</i>	<i>r</i>	

Forbindelserne *hl* osv. findes ikke sjældent efter *p* (*t*) og *k*; her synes der at gælde den lov, at københavnernes udtaler *p*, *t*, *k* med saa stærkt pust efter, at de helt tar stemmen fra et følgende *l*, *n* eller *j*, medens fynboer kun lar dem ta halvdelen af stemmen bort og jyder, især vestjyder, næsten slet ingenting. Vi faar altsaa

Kbh. *kco·lə* — Fyn *kho·lə* — Jyll. *kj0ə'l* (Lystrup)
og ligesaa

<i>kn</i>	<i>khn</i>	<i>kn</i> i knap
<i>kl</i>	<i>khl</i>	<i>kl</i> i klæde

med tilsvarende forhold i ord som *pjalt*, *tjæne*, *plade* osv. Denne „lov“ er dog endnu langt fra undersøgt paa et tilstrækkeligt antal beboere af de forskellige landsdele til at

kunne opstilles med fuldstændig sikkerhed, og yderpunkterne *ke* og *kj* med rent stemmeløs og stemt lyd er vel noget for absolut opstillede, da der vel altid er nogen bevægelse i lydene; men i hovedsagen tror jeg dog at have truffet det rette.

(Om *h* osv. se *D. & J.* § 20, 24; *Art.* § 110, 111, sml. § 65 og § 80).

II. Vokaler.

(Se *D. & J.* § 6—9. Naar her tales om „høje“ og „lave“ vokaler, menes vokaler med „høj“ eller „lav“ tungestilling uden hensyn til deres høje eller dybe klang.)

62. *i*.

Den almindelige rene *i*-lyd i rm. *vi*, *vi's* vis, *vi'sæ* vise; svarer ganske til fransk *i* i fini, tysk langt *i* i sie, svensk og norsk *i*. — Efter sin frembringelsesmaade er det en høj, tynd urundet fortunegevokal, det vil sige: fortungen er hævet saa højt som det overhovedet er muligt ved en vokal, luften stryger ud gennem en forholdsvis tynd aabning mellem tunge og gane, læberne er spalteformet aabnede, ikke rundede som ved *u*. — Om det vendsysselske *if* for *i*, se nr. 43.

(*Art.* § 116: $\alpha 4^b$ $\gamma 3^g$).

63. *y*

som i rm. *pyt*; *by'* by; *by'ðæ* byde. Ikke væsentlig forskellig fra fransk *u* i lu eller tysk langt *ü* i *über*, medens svensk *y* i *ny* udtales med mere aabne og fremskudte læber, hvorved det kommer nærmere ved *i* i klang. Forskellen mellem *i* og *y* beror paa, at den sidste vokal er rundet. Naar altsaa molboerne udtaler *y* som *i*, hvad folkevittigheden udtrykker ved, at de „kører til Grenaa med grin (gryn) og kommer hjem med latter (lægter)“, saa er det videnskabelige udtryk derfor, at *y* hos dem har mistet sin runding (er afrundet, delabialiseret).

(*Art.* § 117: $\alpha 3^{ba}$ $\gamma 3^g$).

64. *i*. — 65. *y*¹

er de til *i* og *y* svarende „brede“ vokaler; d. v. s. at aabningen mellem tunge og gane göres bredere end ved *i*, *y*, saa at der strömmen mere luft ud, hvorfor lydene for øret kommer til at ligge mellem *i* (*y*) og det med mellemhøj tunge frembragte *e* (*ø*); *i* findes i engelsk bit, tysk bitte, *y* i tysk hütte. I rm. findes disse to lyd ikke² undtagen i enkelte ord foran *r*: *tjræ* tirre, *kjrgæ* kirke, *fyr* fyr(retræ), *fyræ* fyrre (40), *fær'sdyr'æ* forstyrre, hvor der endda er stor vaklen i udtalen, idet i nogle ord *i*, *y*, i andre *e*, *ø* ogsaa anvendes. I bygdemaal synes *i* at være sjældent; *y* findes temmelig almindelig i vestjysk især foran *w* (el. medlydende *u*): *qw* öje, *btqw* blive; ogsaa i *ynsk* ønske, *be'gyn* begynde og andre ord foran næsekonsonant.

Hyppigst findes dog *i* og *y* som første led i de over det meste af landet udbredte tvelyd, der — uvist af hvad grund — gaar under øgenavnet „uægte tvelyd“³, men bedst efter tungebevægelsen benævnes nedgaaende tvelyd. Lyngby skrev dem *i'* og *y'* (og den tredje dermed parallelle *u'*), uagtet han indsaa, at der ikke fandtes almindeligt *i*, *y*, *u* i dem; Thorsen, Andersen og Blinkenberg skriver *i^e*, *y^e*, *u^e*⁴ og Feilberg *ijæ*, *yjæ*, *uwæ*. Denne sidste betegnelse er nu sikkert uheldig, fordi den forudsætter først en opadgaaende og derpaa en nedadgaaende bevægelse af tungen, medens retningen i virkeligheden stadig er nedad; Feilberg er sikkert kommen til den som en følge af sit (eller rettere Lyngbys) mangelfulde system til at betegne stødets plads; naar nemlig en af disse tvelyd skal ha stød, indtræder dette efter den første bestanddel, der er kort (sml. nedf. nr. 98); nu findes jo imidlertid stød ved kort vokal ordentligvis kun, naar denne efterfølges af en konsonant, som efter Lyngbys system faar tegnet for stød, prikken, under sig. Øret skuffes ved den korte afbrudte

¹ Dette bogstav skrives bedst med en hage forneden tilhøjre.

² Se dog ovf. nr. 40 om „bredt i“ som andet led i tvelyd.

³ Efter Rasks opfattelse af tvelyden i vej osv. burde disse da snarere kaldes „ægte tvelyd“.

⁴ Thorsen, *Nørrejy. lydl.* s. 2, *Sejerømålet* § 7; *A. & B.* § 26.

vokal, og dette i forbindelse med nødvendigheden af at ha et bogstav at sætte stødprikken under fører saa til skrivningen af en irrationel medlyd: *bijən* = vort *bl'ən* ben.

Förste led i disse diftonger er sikkert de höje brede vokaler *i* *y* *ɜ*; andet led er derimod ikke saa let at bestemme og varierer vel ogsaa en del. Bevægelsen er nedad, men tillige indad mod midten af munden, mod tungens hvilestilling; slutlyden i „bien“ falder derfor ikke sammen med *e* eller *æ*, men bliver *ɛ*, der ligger lidt længere inde, altsaa nær ved *ə*; ligesaa for de andres vedkommende: *yo*, *ɜw* (eller *ɜo* eller *ɜö*); muligvis bør enkelte egnes diftonger ligefrem skrives *ja*, *ya*, *ɜə*.

Ejendommelig er den „forkortning“, der under ordbøjning og afledning kan finde sted, og hvorved diftongerne omdannes, saa det förste, selvydende, led blir konsonantisk og andet led fra at være en utydelig medlydende vokal blir en fuld selvyld; jeg anfører nogle former fra Lystrup ved Aarhus: *sdj'ən* sten, men *sdjænkj'ɛst* stenkiste¹; *dyən* dyne, men i flt. *djönə*; *kɜn* kone, flt. *kwOnə* (? *kwənə*); *sɜ'öt* sol, *swOtbræ'an* solbrændt. Dette skal være meget udpræget i Vendsyssel, hvor „forkortningen“ ogsaa indtræder ved tilføjelsen af den bestemte artikel.

Om *i* som andet led af tvelyd (*aj*, *ɜi*) se ovf. nr. 40.

Istedenfor langt rent *i*, *y* findes mange steder tvelydsforbindelserne *ji*, *yy* (maaske endogsaa *ei*, *øy*); det er ikke altid let at skelne dem fra *i*, *y*. Paa engelsk er *ji* eller *j* den almindelige lyd i ord som *see*, *beat*. Herhjemme har jeg hørt den meget hyppigt i Jylland (Vejle) og Fyn, ogsaa i bornh. *jivä* öje, *bji* bi, og den tilsvarende rundede tvelyd i *sy* sy, *jyyl* jul, *fryyzä* fryse, hvor jeg dog har vaklet mellem *y* og *yy*.

(Art. § 116, 117: *α4^b* ved *i*, *3^{ba}* ved *y*, *γ4^g*).

¹ I sidste del af sammensætningen ændres diftongen paa en ejendommelig maade paa grund af *k* og *s*, saa at den næsten kunde skrives *i*.

66. *e* [*é*].

Rigsmaalets almindelige *e* i *de* det, *se'*, *se'la* er (undtagen maaske ved *r* i *re'ða* rede, *me'ra* mere) en smule mere hævet end det normale *e* i norsk, svensk *se*, tysk *see* og fransk *été*; derfor opfatter udlændinge det undertiden som *i*. Det er en „mellemhøj, tynd urundet fortungevokal“.

Kort findes denne vokal egentlig kun, hvor i en svag stavelse det lange *e* er forkortet, som *led* ¹*u'ð* let ud (= *uð'le't*), *en* ¹*man* en mand osv. I ord derimod som *hedt*, *fedt* (fidt), *lidt*, *hinde* (hende), *ind*, *fik* osv. forandres lyden en lille smule, idet tungens muskler slappes paa grund af den hurtige overgang til den følgende konsonant; denne „slappe“ vokal kan skrives *é*: *hét*, *fét*, *lét*, *hénə*, *én'*, *fék*, skönt man i almindelighed kan nøjes med at skrive *e*: *het* osv.

Det bornholmske fisk (betydning: torsk) har et *é*, der næsten ikke er til at skelne fra *i*.

(Art. § 35, 120: $\alpha 6 \gamma < 5^g$, $\acute{e} < 5$).

67. *ø* [*ø*].

Et rundet *e* er *ø*, rm. *sø'* *sø'la*; forkortet i *løsd* ¹*op* løst op (sml. *øblø'st*), *kølu* ¹*á* køler af (*akø'lu*); slap i *løst* lyst (tilbøjelighed), *sgølu* skyller, *øl* øl. Som ved *é* er der i almindelighed ikke noget i vejen for at skrive *ø* for *ø*: *løst* osv.

(Art § 35, 121: $\alpha 5$, ellers som *e*, altsaa $\gamma < 5$, ikke som der ved trykfejl staar i Art. § 121 > 5).

68. *ε*.

En bred, mellemhøj fortungevokal, der forholder sig til *e* som *i* til *i*, blot at tungen tillige er flyttet lidt tilbage i retning af *ə*. Denne lyd, der ikke er meget forskellig fra lyden i engelsk *men*, bed eller tysk *bett*, hører jeg i rm. *men*, naar det som saa hyppigt kun har halvtærkt tryk: *mən* (ellers med fuldt tryk *mæn*, trykløst *mən* eller endog *mn*, især i *jamn* jamen; ja undertiden blir kun *m* tilbage: *jam* ¹*pe'dəsn dəqh*!).

Desuden er som ovenfor nævnt *ε* den almindeligste slutlyd i den nedgaaende diftong *jε* (nr. 64).

(Sml. Art. § 120; $\epsilon = \alpha > 6^b \gamma 6^{hg}$).

69. *ø*

er et rundet *ε*, som findes i tvelyden *yo* (ovf. nr. 65); afstanden mellem læberne er lidt større end ved *ø*, ligesom ved *o* (nr. 82). Denne brede mellemhøje, lidt tilbagetrukne fortungevokal kan ogsaa høres, hvor *ø* kort skulde staa ved en *r*-lyd, som i *først*; andre udtaler her *förrst* med munden langt mere aaben. *ø* er meget nær ved en almindelig lyd i fransk, skrevet *e* (*me, crever*). ($\alpha > 5 \gamma^{6hs}$).

70. *æ*.

Ligesom man maa sænke tungen (og i almindelighed hele underkæben) for at komme fra *i* til *e*, saaledes maa den yderligere sænkes for at komme fra *e* til *æ*, der altsaa bliver en lav fortungevokal; og ligesom det danske *e* udtaltes med lidt højere tungestilling end det almindelige europæiske *e*, saaledes ligger vor *æ* lidt højere end det normale *æ*, bedst repræsenteret ved fransk *fête, faire*. Exempler: *rm. læ'sə, læ's* læs (hydende), *læs ɔp* læs op.

(Art. § 124: $\alpha 8 \gamma < 7^h$).

71. *ø*

frembringes ved at runde *æ*; *rm. hø'nə* höne, *gø'rə (gø'ɹ)* göre, *brø'l* bröl. Denne lyd („langt ö“) findes ikke i særlig mange ord, og i en del af dem er der endda vaklen mellem *ø* og *ö* og undertiden *ö*.

72. *æ*. — 73. *ö*.

Saaledes betegnes de helt aabne *æ*- og *ö*-lyd, der forholder sig til *æ* og *ø* almindelig paa samme maade som *i* og *y* forholder sig til *i* og *y*. Der er dog i de forskellige sprogarter nogen forskel i aabenhedsgraden; i *rm.* er afstanden mellem (det væsentlig lange) *æ* i *læse* og (det i *rm.* altid korte) *æ* i *læsse* ikke videre stor; *æ* maa her betragtes som „slapt *æ*“, og paa samme maade *ö* i *sön* som „slapt *ø*“. Andre steder, f. ex. i østjysk (Lystrup) er *æ* i *mæn'* mænd betydelig mere aabent: det er sikkert en „bred, lav for-

tungevokal“; ligesaa, blot med tilføjelse af læberundingen, *ö* i *sön*.

(Art. § 124: $\gamma < 7^h$, el. $< 8^h$, altsaa i hvert tilfælde ikke saa lavt som engelsk *a* i *man*. *æ* har $\alpha 8$, *ö* $\alpha 7$).

74. *ä*. — 75. *ö*.

Et *r* (og for en stor del ogsaa de andre „*r*-lyd“, baade *æ*, *γ* og *ʀ*) har i de fleste sprog en tilbøjelighed til at ændre vokallyd, der staar i nærheden af det, saaledes at de blir mere aabne (lavere, tungen sænkes) og — fortunevokalerne — tillige lidt tilbagetrukne. Ordet kirke udtales yderst sjældent med *i*, i reglen med *j* eller *e*, ja endog *æ* eller *ä*; *e* i fred er lidt mere aabent end *i* ved; selv de, der skriver ord som røre med *ø* og tror at udtale det med samme lyd som i *sø*, vil i reglen ændre *ø*'et saaledes, at andre hører det nærmest som et *o* (*o*), medens mange jo ogsaa skriver røre.

Men tydeligst og ejendommeligst er dog ændringen ved de to lave fortunevokaler, naar de er korte¹. Her har allerede Rask² bemærket, at vokalen er ændret, og han mener med sit udtryk „en trappe højere“ (nemlig nærmere ved *a*, der stilles øverst i vokalskemaet) nøjagtigt det samme, som vi

¹ Sml. ogsaa ved *a*, nr. 78.

² *Retskrivningslære* s. 39—40. Rasks ord kan ikke misforstaaes, han taler udtrykkelig om indvirkning af *r* og stiller altsaa lyden i lærred, herre i modsætning til den i ælde, begge, den i hör(ren) i modsætning til den i tömme, skön. Rask kan altsaa ikke betragtes som forløber for prof. Fausbøll, hvad denne selv antager (*Univ. jub. Blandinger*, I 100), og prof. F. er vel sikkert den, der först er bleven opmærksom paa forskellen mellem lyden i hvæse og hvæsse, ligesom paa den mellem blaa og blaat (sml. ogsaa Sweet i *Transact. of the Philol. Soc.* 1873—4, 95), selv om den paa tryk först er omtalt af en anden (F. L. Mynster, *Den moderne retskrivnings ødelæggende virkninger*, 1871, s. 36 ff.). Sagen er den, at af de tre trin *æ æ ä* og *ø ö ö* sammenblander Rask de to förste, men Fausbøll og Mynster de to sidste.

nutildags, idet vi tar hensyn til munddelenes stilling, kalder „et trin lavere“.

Exempler fra rm.: *rät* ret; *trädn* tretten; *fär'di* færdig; i trææske høres to forskellige lyd efter hinanden: *träæsgø*; *präst* og *räst* danner ikke længer nøjagtige rim med *hæst* og *gæst* — *rönä* rönne og *grönä* grønne ligesaa lidt med *sgönä* skönne og *bönä* bönne; vokalerne er forskellige i *de* 'tø' det tøer, *de* ɜ 'tø' det er tört, *je* 'tör' egø jeg tör ikke; verbet til tör hedder enten *tørä* eller *töra*, osv.

(*D. & J.* § 9 anm.; *Art.* § 124, 125: γ^{8hi} med α^8 eller 7; $\ddot{a}$ og $\ddot{o}$ kan kaldes extralave vokaler).

76. *ä*. — 77. *a*. — 78. *a*.

Lyden *ä* i *rät* lyder allerede næsten som et *a*, hvad man kan overbevise sig om, naar man udelader *r*'et, men ellers ikke forandrer noget (noget der ikke er saa ganske let uden en del øvelse); derom vidner ogsaa vekslingen af *e* (d. v. s. *ä*) og *a* i ordet remse ramse. Ved *ä* betegner vi nu en *a*-lyd, der udtales med tungen temmelig fremskudt og fortungen en smule hævet.

Forskelligt fra dette forreste *a*, der efter indtrykket paa øret ogsaa kan kaldes det „lyse *a*“ er det „mellemste“ eller „normale“ *a*, hvor tungen i det væsentlige ligger ganske fladt i den vidt aabne mund; der findes her hverken tilnærmelse til en æ-agtig eller til en å-agtig klang, skönt lyden efter sin dannelse er nærmest beslægtet med den klasse lyd, hvortil å hører, idet den største tilnærmelse mellem taleorganerne finder sted mellem bagtungen og den bløde gane (*a* er derfor arundet bagtungevokal).

Trækker vi tungen endnu længere tilbage, blir lydens klang dybere og vi faar det bageste „mørke *a*“, som her betegnes *a*¹ og som tydelig nærmer sig til et å. Af *a*-lyd

¹ Da dette tegn ikke er saa let at skrive, kan man i manuskript bekvemt erstatte det ved et almindeligt *a* med en lille indbøjning i den forreste streg — saaledes som i det svenske landsmålsalfabets tegn for det lyse *a* (Lundell s. 97); den forreste del af bogstavet kommer altsaa til at se ud som *æ*.

findes der i virkeligheden en hel mængde; da munden er saa aaben, er tungens bevægelser temmelig frie, og den mindste forskydning af den, ligesom en forandring i læbernes stilling, kan bevirke, at lyden faar et forskelligt præg; men til praktisk brug synes det fuldt tilstrækkeligt at have tre tegn, saaledes at *ā* bruges, saasnart en tilnærmelse til æ-gruppen er tydelig, *a*, naar lyden faar noget å-agtigt over sig, og *a* i alle andre tilfælde.

Ser vi paa a-lydenes skæbne i forskellige sprogs historie, opdager vi en mærkelig uligeartethed; undertiden har den lange lyd tilbøjelighed til at bevæge sig i linien *ā—ä—æ*, medens det korte enten holder sig eller gennem *a* maaske gaar over til en *å*- eller *o*-lyd; undertiden er det lige omvendt, medens i mange tilfælde lydovergange bevirkes ved *a*-ets omgivelser. Saaledes ser vi, at latinsk *a* paa fransk i mange tilfælde er blevet til *æ* eller *e* (latinsk *caru(m)*, fransk *cher fæ'r* kær; lat. *natu(m)*, fr. *né ne* født), hvad der tyder paa, at de latintalende galleres lange *a* paa en vis tid maa ha været udtalt *ā* eller *ä*; men for et par aarhundreder siden var omvendt paa fransk ethvert bevaret langt *a* et mørkt *a* og ethvert kort *a* et lyst *ā*; nutildags er dette igen forskudt, saa at nu baade *a* og *ā* kan findes baade kort og langt (pas *pa* ikke; pāte *pa't* dej; patte *pāt* pote; cage *kā'z* bur). — Paa engelsk gik bevægelsen først i retning af de rundede bagtungelyd (oldeng. *stān* er bleven til nyeng. *stone stō'sn* sten), men siden i retning af de urundede fortungelyd (mane *mæ'in* manke).

Gaar vi til de os nærmere liggende nordiske forhold, ser vi ganske lignende bevægelser; et oldnord. langt *a* (skrevet *á*) er baade paa dansk, svensk og norsk gennem *a* gaaet over til *å*; oldn. *gás*, sv., no. *gås*, da. rm. *gås gā's*, og i mange dialekter er jo bevægelsen gaaet endnu videre til former som *go's*, *gø'as* o. lign. Medens det norske *a*, baade langt og kort, almindelig er *a*, har svensk det bageste *a* langt (hat *hā't*), det forreste derimod kort (hatt *hāt*). Omvendt i dansk rigsmaal, hvor det lange *a* ganske vist i nogles udtale er *a*, men dog almindeligst er det lyse *ā*, f. ex. i *gå'dæ*; i simpel

københavnsk udtale blir det endogsaa $\ddot{a}$, f. ex. $g\ddot{a}\cdot\ddot{d}\ddot{a}$ ¹. Kun hvor r kommer til, beholdes det rene a , især naturligvis hvor der er to r 'er: rare $ra\cdot r\ddot{a}$ eller $ra\cdot a$, men ogsaa f. ex. i $sva\cdot r\ddot{a}$, $sva\cdot a$ svare, $ra\cdot s\ddot{a}$ rase. Det korte a har i reglen ikke denne tendens til $\ddot{a}$ -udtale; det lyder affektert eller simpelt københavnsk at sige $k\ddot{a}t$ eller $t\ddot{a}k$ ²; den almindeligste udtale er kat , ak ; et r trækker det korte a helt tilbage til a : kar kar; rat rat danner ikke noget fuldstændig korrekt rim med hat eller kat . — I den forbindelse, der skrives av, er a nok saa hyppigt som $\ddot{a}$: $has\cdot n$ havn, ras rav.

Mest udpræget findes $\ddot{a}$ -lyd i de maaler, der som f. ex. bornholmsk i de samme forbindelser kan ha baade dette forreste $\ddot{a}$ og det bageste a , sml. saaledes: $k\ddot{a}\cdot r$ karl, $\ddot{a}\cdot rm$ arm, $s\ddot{a}\cdot r\ddot{t}f$ særk, $\ddot{a}\cdot jt$ ægt (kørsel), [tage sig i] agt, $s\ddot{d}\ddot{a}j\ddot{a}$ stige, $sg\ddot{a}\ddot{d}\ddot{a}$ skade, fortræd, $h\ddot{a}\cdot sn$ havn, $n\ddot{a}\cdot sn$ navn — men $ka\cdot r$ kar, $ga\cdot l\ddot{a}$ gale, $ka\cdot l$ egennavn (for Mikael, sjældnere Karl), $sga\cdot s$ skov.

(Art. § 27; $\ddot{a} = a < 8 \gamma < 7^i$; $a = a8 \gamma 7^i$; $a = a (>) 8 \gamma 8^{jk}$; bestemmelser, der dog alle ere temmelig usikre).

79. u. — 80. s.

Vi kommer nu til en hel række lyd, der har det tilfælles med rækken $y \gamma \emptyset$ osv., at læberne er rundede, men adskiller sig fra dem ved at være dannet med tungen trukket længere tilbage, hvorved de ligner a -lydene, især da a . Vi begynder her som ellers med de højeste lyd, altsaa dem, hvor tilnærmelsen mellem tungens overflade og mundens tag, her den bløde gane, er størst, og træffer da parret $u-s$, der forholder sig til hinanden som i til j eller y til γ ; s er altsaa et „bredt u “, hvis lyd nærmer sig lidt til o . Exempler paa u er rm . du , $hu\cdot s$ hus, $hu\cdot s\ddot{a}$ huse; om vends. uk for u se nr. 43. — s , den lyd, der findes i nordtysk udtale af hund og i engelsk

¹ Naar folk vil efterligne denne simple udtale, overdriver de i reglen og siger „gæde“.

² De københavnere, der har et meget udpræget a kort, hvis „gas“ altsaa lyder omtrent som andres „gæs“, vil næsten altid forskyde deres korte æ, saa det næsten lyder som e.

full, kan paa dansk grund høres i sønderjysk *hæn* hun, i fynsk *dæsk*, *pædæ* putte, *mælt* mulkt, og i bornholmsk *hæn* hund, *gæ* guld; fra Vardeegnen har jeg noteret det i *pæs* pudse, *kæsk*, *kæn*, samt i *dæ* du, der maaske er temmelig udbredt som mellemform mellem *du* og *do*, der bægge findes i Jylland.

Desuden er *æ* almindelig som andet led i de almindelige tvelyd, f. ex. rm. *has'n* havn, *hæs'n* hævn, *phlæs'* plov, se derom ovf. nr. 7, og som første led af den i rm. ikke forekommende, men ellers meget udbredte nedgaaende tvelyd *æw* (eller *æó*, *æə*), som er omtalt under nr. 64.

(Art. § 119: *æ*^{3a} *γ*^{3j} eller ved *æ* 4j).

81. o. — 82. o.

Ved *o* betegnes her den normaldanske lukkede o-lyd i rm. *bo'*, *so'l*, *so'lə*, *blo'ð* osv. Kort findes den skrevet med *o*, f. ex. i *bloð·ri'q* blodrig, *ost*; desuden meget hyppigt skrevet med *u*: *rost* rust, *sok* suk; bunden (af at binde) og bonden lyder ganske ens: *bon'n* (bunden [en bund] = *bon'n*). Er der nogen forskel mellem *o* i *bo'* og i *bon'n*, er den i hvert fald saa ringe, at der ikke behøves to særlige tegn; derimod er lyden forskellig paa den ene side fra det lukkede svenske *o* i *bo*, *sol*, hvor læberne er helt nærmede til hinanden som ved dansk *u* — hvorfor lyden af os danske tit opfattes ligefrem som *u* — paa den anden side fra det „europæiske“ *o* i fransk *beau*, tysk *so*: her er baade læbeafstanden og tungesænkningen større end ved den almindelige danske lyd.

Sammenligne vi lyden i *ko* (*ko'*) med den i *ekko*, eller *to* (*to'*) med *Otto*, vil vi se, at vi i den sidste svage stavelse af *ekko*, *Otto*, ikke lukker læberne saa meget i som ved det almindelige stærke *o*; lyden bliver derved mere aaben og er ofte ikke til at skelne fra den ovenfor nævnte „europæiske“ o-lyd paa fransk og tysk¹; vi betegner den ved *0*: *æk0*, *æt0*.

¹ Ganske det samme finder efter Storm og Sweet sted paa svensk, hvor det svage *o* i sidste stavelse af *voro*, *varor* udtales mere ligt det tyske *o* end det almindelige svenske *o*.

Ogsaa foran *r* som i jor**d**bær er der en tilbøjelighed til at holde læberne fra hinanden; istedenfor den omhyggelige udtale *jo·abär* eller *jo·bär* faar vi tit *jo·ba* eller *jo·ba* at høre; ligesaa *ko·r* kurv, *so·rt* sort; i nogles mund ændres ogsaa langt *o* foran *r*: *so·o·a* stor; ja *r*'et kan endog trække lyden længere ned, saa at den næsten bliver *å* (rigtigere vel *ω*: *jo·a·ba*).

Om *o* eller *o* som andet led i tvelyd (*ha·o·nə* el. *ha·o·nə* = havne) se ovf. nr. 7.

(Art. § 123; *o*: $\alpha < 5^{ab}$ $\gamma < 5^j$; *o* med $\alpha > 5^{ab}$).

83. *ω*.

Den brede lyd, der svarer til *o* eller rettere, da læbeaabningen er temmelig stor, til *o*, betegnes her *ω*. Den dannes dog lidt længere foran i munden end *o*, altsaa — ligesom de tilsvarende *ε* og *ø* — nærmere ved tungens hvilestilling end den tynde vokal, der staar den nærmest. Med *ω* skriver jeg den lyd, der i almindelig hurtig *rm.*-udtale høres i svage (ubetonede) stavelser istedenfor *o*: *därsəm* dersom, *'e'n ω 'to'* en og to; sml. de to stavelser i *nəksəm* noksom, *sə'məm'* somom, og bemærk forskellen imellem: regningen er rigtig nok (*'recti* el. *'regdi 'nək*) og: regningen er rigtignok gal (*recdnæg* el. *reg(d)næg* el. *renæg 'gə'l*). Dette *ω* er i alt væsentligt den samme lyd som i norsk godt og ligner meget den i sv. Stockholm og nordtysk gott. I vore dialekter synes det at forekomme meget almindeligt, baade langt og kort, idet de egentlige *å*- og *o*-lyd med meget udpræget bagtunstilling er temmelig sjældne udenfor rigsmålet; eksempler se dialektprøverne; mht. *so* ovf. nr. 64.

84. *å*. — 85. *o*.

De almindelige *å*-lyd i rigsmålet, *å* sædvanlig lang som i *bå·ðə* baade, *blå²* blaa, *o* sædvanlig kort som i *blot* blot el. *blaat*, *op* op. Kort forekommer *å*, naar et ord, der normalt har langt *å*, blir forkortet i svag stilling i sætningen, f. ex. *sdå 'op* staa op, *gå 'en²* gaa ind, *en månə(ð)s 'ti²ð*, ogsaa i sammensætninger: *syv'årskri²qn* syvaarskrigen, hvor *å* ikke

er let at holde ude fra ω . Langt $\circ$ hører til sjældenhederne; $\circ'h$ kan høres som foragtelig afvisning af en utrolig paastand; ordet oppe udtales af ikke saa ganske faa personer som $\circ'ba$, især naar det staar alene i slutningen af en sætning (er du oppe?), og endelig kan et langt eller halvlangt $\circ$ forekomme foran en svag vokal, der er lige ved helt at forsvinde, i tilfælde som *en* ¹*had* $\circ$. ($\circ$)*n* ¹*hu* $\circ$ en hat og en hue (ogsaa ω . ($\circ$)*n*), sml. nr. 97.

Hvad dannelsesmaaden angaar, ses det let, naar man udtaler $\hat{a}$ og $\circ$ efter hinanden som i *gå* ¹ $\circ p$, at den sidste lyd udtales med større afstand mellem læberne og ligesaa mellem tunge og gane end den første; $\hat{a}$ staar nøjagtigt midt imellem tysk o i *so* og engelsk *aw* i *law*, medens $\circ$ staar nærmere ved engelsk o i *got* end ved tysk o i *gott* (ω). Forskellen mellem ω og $\hat{a}$ er ikke let at forklare tydeligt; læberne er mere aabnede ved $\hat{a}$ end ved ω ; tungens muskler er ved $\hat{a}$ mere bestemt og energisk trukket tilbage end ved ω , der udtales mere slapt og som ofte nærmer sig til midttungevokalerne ($\circ$).

(Art. § 123, 128: $\omega = \alpha > 5^{ba} \gamma 6^{ji}$; $\hat{a} = \alpha < 7^{ba} \gamma < 7^j$; $\circ = \alpha 7^{ba} \gamma < 8^j$).

86. *ü* (*ü*). — 87. *ö*. — 88. *j*.

Efter nu at have gjort de to yderste rækker af vokaler færdige (se vokaltavlen s. 40) kommer vi til de saakaldte midttungevokaler, ved hvilke tungen hverken, som ved for-
tungevokalerne (*i* osv.), er hævet imod den haarde gane eller, som ved bagtungevokalerne (*u* osv.) imod den bløde gane. Her bliver tungen altsaa, om den end hæves noget i midten imod det punkt, hvor den haarde og den bløde gane mødes, nærmere ved sin naturlige hvilestilling, og i forbindelse hermed staar det, at midttungevokalerne i det hele ikke er saa kraftigt dannede som de andre og for en stor del kun findes i svage stavelser, hvor de tit ændres efter omgivelserne og i visse tilfælde endog helt falder bort. — Vi tar först de rundede.

Imellem *y* og *u* ligger to vokaler, *ü* nærmest ved *y* — svenskernes *u* i *hus* osv. — og *ü* nærmest ved *u* — nord-

mændenes lyd i hus. I store dele af Fyn (og nok ogsaa paa Sælland) findes istf. langt *u* en tvelyd, der lyder, som om den begyndte med et *ø* omtrent, medens den virkelige lyd vistnok er *ü* [NB. vistnok bredt, altsaa mellemlyd mellem *y* og *ø*], f. ex. *miu's* mus, *miu.rə* mure (eller med *üw*). — Ligesaa bornh. *hiuz* hus, *niu* nu.

Længere nede, mellem *o* (*0*) og *ø*, ligger *ö*, der er sjælden — den kan findes istedenfor *ø* i ord som frue, idet læberundingen fra *u* overføres paa *ø*: *fru'ö*; og et trin længere nede endnu, mellem *å* og *ø* eller mellem *ø* og *ö*, ligger *ï*, der saavidt mig bekendt kun findes i rm.-tvelyden „*öj*“ = *ïj* (el. *ïä*) i ord som *kïjə* köje, *lïj'n* lögn, *halïj* halloj osv. At begyndelseslyden her ikke hører til de bageste vokaler, høres let ved sammenligning med den engelske lyd i boy *bəj* dreng, og at den heller ikke er en af de forreste, ses af forskellen mellem rm.-udtalen og jysk, hvor der f. ex. i Lystrup findes hele to virkelige „*öj*“-tvelyd, en i *nöj'* ny, *söj'* sy og en anden i *nöj'* te nød(t) til. Et *r* kan i rm. trække lyden tilbage, saa vi faar *rïj'*, ikke *rïj'* rög.

(Art. § 118: $\alpha 3$, 5, 7; $\gamma 4^{(h)}$, 5^h , 7 el. 8^h).

89. *ɪ* (*ï*). — 90. *ə*. — 91. *ɜ*.

De tre til *ü—ö—ï* svarende urundede vokaler, der dog maaske gennemgaaende ligger lidt længere fremme i munden og derfor kommer til i klang at minde om *i—e—æ*, medens *ü—ö—ï* for øret ligger nærmere ved *u—o—å* end *y—ø—ö*. — *ɪ*, *ə*, *ɜ* er tre afskygninger af, hvad man i gamle dage kaldte „halvlyden“; de findes kun i svage stavelser og gives i den almindelige retskrivning ved *e*; *ɪ* ligger højest i munden og findes især foran *s*, tydeligst udpræget naar der gaar et *i* i forvejen: *gi'vɪs* gives; *hå'vɪs* haves osv.; endvidere i bornh. hankönsartikel —*ɪn*; maaske ogsaa i rm. i endelsen —ing: *vælɪn* vælling, hvor dog ogsaa *vælən* med rent *e* er hyppig. *ə* er den almindelige lyd i *gi'və*, *hå'və* (sml. *alə* alle — *al'e'* allée); *ɜ* endelig, der kan beskrives som et utydeligt æ, findes foran en konsonant: *hå'vən*, *hå'vər*. Disse lyd er i højeste grad ustadige, de skifter med talens tydelighed eller

utydelighed — i højtidelig tale kan de blive helt til *e* og *æ*: *hå·ve*, *hå·væn* —, men navnlig med omgivelserne: efter en rundet vokal blir *ə* let til *o* og *ɜ* let til *ɔ* eller *ø* (frue, fruen). I nogle tilfælde falder de helt bort i utvungen tale, f. ex. *hå·vn*, og navnlig da med næsten lovbunden regelmæssighed, hvor de skulde staa mellem to konsonanter, der dannes paa samme sted i munden: *lɔm·pænə* el. *lɔmmpænə* lommepenge, *kɔm· mæ* komme med; *hɔ·ðð* hovedet; *hun·n* hunden, *kadn* katten, *all lanə* alle lande, *all ni·* alle ni; *manŋ gaŋə* mange gange; endog i saadanne tilfælde som *kaf·fesk* kaffefisk, *kas·sdøgə* kassestykke, *ɔ·b· pɑ* oppe paa, *bæg· gaŋə* bægge gange; *æ d* 'de?' er det det; ja to „e“er efter hinanden falder bort i 'eg ŋgaŋ' ikke engang. Mærk ogsaa forbindelser som *de 'kə j* jo 'egə (næsten *kəj·jo*) det kan jeg jo ikke; *di· ɪ jo 'gə'l* (næsten *di·i·o*) de er jo gal; *hun· n nu 'kɔn'* hun er nu kön; *je sga 'si·i jär* jeg skal sige jer. (Om *ɜ* ved *r* se nr. 93).

Alt dette er rm.-udtale; paa sællandsk er der tilbøjelighed til ogsaa i andre tilfælde, der dog ikke er nærmere bestemt endnu, at udelade *ə*, og i jysk er det som bekendt i reglen faldet bort.

I mindre nøjagtig lydskrift kan man rolig skrive *ə* baade for *ɪ*, *ə* og *ɜ*.

(Art. § 122: *α6^b γ4^{gh}, 5^h, 6^h*).

92. *v*.

Saaledes betegnes en utydelig *a*-lyd, der findes i svag stavelse i rm.-udtale, f. ex. i *æmɔ* Emma, *kɔmɔ* komma; *lā·bɔn* laban; i bygdemaal af og til som afslutning paa langt *α*; det er det portugisiske *a* i *cama*, hvis jeg tør dømme efter kun en gang at ha hørt det.

93. *ɹ*.

Ligesom *ə* (*ɜ*) forsvinder i almindelig udtale mellem de to *n*'er i *vanen*: *vā·n·* el. *vā·nn*, saaledes ogsaa mellem de to *r*'er i *varer*; *vā·rər* (eller *vā·rär*) er den udtale, læreren bruger, naar han dikterer ordet og er paa sin post for at undgaa forveksling med entalsformen, men i det daglige liv siger vi allesammen *vā·r·*; den sidste stavelse bestaar kun af

én lyd, en r-vokal, mere løst og slapt dannet end konsonanten *r*. Og denne samme lyd, *ɹ*, indtræder ogsaa i andre tilfælde i *rm.* og ogsaa i de bygdemaal, hvor *tungerods-r* bruges, nemlig 1) istedenfor *r* efter en lang vokal: *fa·ɹli* farlig, *tå·ɹn* taarn, *tå·ɹnə* taarne; 2) istedenfor *rə* efter lang vokal: *va·ɹ* vare (forskellen mellem ental og flertal er næsten umærkelig, *ɹ* er lidt længere i *flt.*), *ka·ɹn* Karen; 3) istedenfor *ər*: *gå·ð·ɹnə* gaderne. Man vil nu ha let ved at forstaa den almindelige stavfejl grosser for grosserer *grO'se'ɹ*.

(Art. § 122).

III. Almindelige tegn.

94. *r*.

I de egne, hvor tungespids-*r* (*ʀ*, *r*, nr. 37, 39) endnu findes, svækkes det undertiden, saa at der kun bliver en svag hæven af tungespidsen tilbage, som finder sted samtidig med den foregaaende vokal, som den giver en tit næsten umærkelig *r*-farve. Saaledes har jeg i Darum ved Ribe hørt landsbyens navn udtale *da·ʀ·om*, hvor dette *r*-farvede *a* gled over i *o* uden nogensomhelst konsonant; paa lignende maade i den sønderjyske endelse *-er*: *ɜʀ*. Det samme omtales af engelske lydforskere som dialektudtale af ord som *sparrow spaʀO*.

(Art. § 129).

95. *ɛ*.

Ved et tilføjlet *ɛ* betegnes, at en lyd udtales med næseklang (nasaleret), hvilket beror paa, at ganesejlet, som ved de rene mundlyd er hævet, sænkes og tillader luft at slippe ud gennem næsen. I *rm.* indtræder dette ikke regelmæssigt, men de fleste danske har dog en stærk tilbøjelighed til at nasalere især en lang vokal mellem to næsekonsonanter, de siger altsaa *mĩ·nə* mine, *mẽ·nə* mene, *mā·nə* osv.; andre gör det ogsaa ved en kort vokal i samme stilling: *mān'* mand, *mæ·n'* mænd, og undertiden er en følgende næsekonsonant nok til at fremkalde det: *ā·nə* ane, *ĩ* *mā·gn* i marken. Men i alle disse

tilfælde er nasaleringen af underordnet betydning, forsaavidt som den kan udelades eller medtages, uden at nogen mærker det. I mange dialekter er det anderledes, idet nasaleringen er bevaret som minde om en forsvundet næsekonsonant (η , η el. n) og saaledes er blevet en betydningsfuld bestanddel af ordet. Exempler: Sejerø $sæ'_{\eta}$, Fyn $sæ'_{\eta}$ seng; i Vendsyssel skal det over det meste af Jylland almindelige man_{η}' , mand, være blevet til ma_{η}' og nogle steder endog til ma_{η}' , idet nasaleringen tilsidst helt er gaaet tabt. — Nasalerede (aabne) konsonanter er sjældne; maaske findes j i dele af Vendsyssel i det nævnte ord: ma_{η}' eller ma_{η}' .

(D. & J. § 22 anm.; Art. § 42: 82).

96. Selvlyd og medlyd.

Forstaar man ved selvlyd hovedlyden i en stavelse, den lyd, der saa at sige bærer stavelsens vægt og er det naturlige midtpunkt i den, medens de andre lyd i samme stavelse i forhold til den er underordnede og derfor kaldes medlyd, vil man let se, at selvlyd ikke blir det samme som vokaler (mundaabne lyd) og medlyd ikke det samme som konsonanter (lyd med lukke eller snævring i munden). Dette er da ogsaa nu overalt anerkendt i den sammenlignende sprogvidenskab, og man er bleven enig om at betegne en konsonant i selvlydstilling (saal. n i *hadn* hatten) ved en lille cirkel under bogstavet ($_{\circ}$) og omvendt en medlydende vokal (som i *tvelyd*, f. ex. i i *māi* mig) ved en lille bue ($\frown$). Da det imidlertid i de fleste tilfælde er klart af hele forbindelsen, hvad der er selvlyd og hvad medlyd, og da man for at indføre disse tegn ogsaa i vort tidsskrifts alfabet maatte forøge de nye typers antal meget betydeligt, har vi — foreløbig i alt fald — ment at kunne undvære dem.

I nogle tilfælde kan det dog ha sin interesse at kunne betegne, at en lyd danner en stavelse for sig, og en almindelig bindestreg kan da bruges. Exempel: havn udtales almindelig som en stavelse (*has'n* eller med stemmeløst n *has'n*, se nr. 16 og 61), men nogle (jyder?) udtaler det som to stavelser, hvorved n træder tydeligere frem; det maa da skrives *has'-n*.

I andre tilfælde maa bindestregen sættes efter den selvlydende konsonant, f. ex. *adn-ə* attende, *e'n l-ɹ ann* en eller anden, og bindestregen kan ogsaa sættes mellem to vokaler, naar man er bange for, at de kan blive læst som en tvelyd.

(D. & J. § 31—33).

97. Længde.

Enhver lyd, der ikke faar noget længdetegn efter sig, er kort. Det almindelige længdetegn er *·*, f. ex. *i·lə* ile, *han·lə* handle, *tā·ɹ·n·nə* taarnene. — Sættes prikken forneden, betegner det halvlængde, som i østjysk *kɜ.ən* kone; at dette tegn bliver ligt med et almindeligt punktum, kan næppe volde vanskelighed, da halvlange lyd i sig er temmelig sjældne og næsten altid findes inde i ord; i slutningen af et ord kender jeg dem egentlig kun, hvor en udlydende vokal foran en svag vokal i det næste ord modtager en ubetydelig forlængelse; rm. *de. ə san't* det er sant; *du. ə jāj* du og jeg; *di. ə. (ə)n rā'r e'n* De er en rar en; sml. nr. 85 og 90.

Forbindes de to tegn *·* og *·*, faar vi tegnet *··*, og fordobler vi tegnet *·*, faar vi *··*, der bægge kan anvendes for overlange lyd, som naar et barn raaber paa sin *mo:ɹ* eller *mo··ɹ*.

Det er næppe overflødigt at gøre opmærksom paa, at det ikke er rigtigt, naar ord som komme, vande, falde o. dsl. henføres til det „rullende tonehold“, altsaa skulde have lang konsonant; en sammenligning med f. ex. norsk udtale af saadanne forbindelser vil lære os, at vi virkelig her har en kort konsonant: *kəmə*, *vanə*, *falə*, ikke *kəm·ə*, *van·ə*, *fal·ə*. Lang (halvlang) konsonant findes i rm. kun foran en anden konsonant: i *han·lə*, *ham·rə*, *aŋ·rə* angre, og i samme tilfælde blir ogsaa andet led af tvelydene lange: *sāj·lə* sejle, *sāj·rə* sejre, *hax·rə* havre; desuden findes lang konsonant i jysk (ved „erstatningsforlængelse“), hvor endevokalen er bortfaldet: *kom·*, *wan·*, *fal·* osv.

98. Stød.

Ved *'* betegner vi stød — den pludselige afbryden af stemmen ved at stemmebaandene klapper sammen, som er

saa karakteristisk for dansk. Herved blir følgende tilfælde at adskille:

1) Stødet indtræder, efterat en fuldlang selvlyd er udtalt: *a'* — et tilfælde, der ingen praktisk betydning har i sproget; man kan høre det hos udlændinge, naar de kejtet efterligner vor udtale.

2) Stødet afbryder en lang selvlyd, saa at den sidste del af den blir lydløs; det, der høres af selvlyden, + den tid, stødet tar, udfylder tilsammen samme tidsmaal som en almindelig lang selvlyd, og tegnet derfor blir altsaa ², f. ex. *læ'sa* (jeg) læser — sml. (en) *læ'sa*; *så'ln* sal-en, sml. *hå'ln* hale-n.

3) Stødet kommer efter en kort selvlyd; følger der en medlyd efter i samme stavelse, hindrer stødet, at overgangen til medlyden blir hørlig; f. ex. vestjysk *ha't* hatte, *ko'ba* køpper; sml. paa den ene side *hat* uden stød, paa den anden side *sol'då't* med stød i lang selvlyd. — Nogle (sællændere?) synes ogsaa at ha stød mellem kort vokal og en konsonant i deres rm.-udtale af ord som mand: *ma'n*, ligesom *ba'l* bal o. dsl., sml. nedf. 4). — Skal en nedgaaende tvelyd (nr. 64) udtales stødt, faar vi paa samme maade stød efter det korte første led, f. ex. *sj'ε* se, *ly'os* løs, *gs'os* gaas. — Endelig har vi den samme forbindelse i jævn rm.-udtale af ordgrupperne af os, lad os, ved os, til os, med os = ¹*a' os* (*os*), ¹*la' os*, ¹*ve' os*, ¹*te' os*, ¹*mæ' os* (sml. *å' A*, *te' t(h)e*, *læ' læ*); ¹*pø' os* kan høres, men er langt sjældnere end *på' os*.

4) Stødet falder i den første efter stavelsens selvlyd følgende medlyd, der afbrydes, saa at kun en meget kort begyndelse af den høres, f. ex. *såj'l* sejl, *segl*, *as'l* avl, *hal'm* osv. Saaledes ogsaa efter min mening i den almindeligste udtale af mand, bal osv.: *man'*, *bal'*. Vil man prøve, om man siger *ma'n* eller *man'*, maa man øve sig i at holde stemmebaandene tilklappede i nogen tid (forlænge stødet); hører man da noget af *n*, har man sagt *man'*; derimod siger man *ma'n*, hvis *n*-lyden blir helt borte. Selv i forbindelsen af mig med tryk paa af har jeg tilbøjelighed til at faa stødet efter begyndelsen af *m*, ¹*a m'äj* (¹*a m'ej*). Indsætter jeg efterhaanden mig,

ham, den, 'en (= den), os i talemaaden: „Vil du ha mig, saa ta mig, men grin ikke af mig“, faar jeg: 'ha m'ɛj, 'ta m'ɛj, 'a m'ɛj — 'ha ham ('ha (h)ɒm) osv. — 'ha dn osv. — 'hå' ɛn, 'tå' ɛn, 'å' ɛn — 'ha' ɔs el. sjældnere 'hå' ɔs, 'ta' ɔs el. 'tå' ɔs, 'a' ɔs el. 'å' ɔs (ɔs).

5) Stød i (halv)lang medlyd findes, om jeg ikke fejler, i vestjysk *dam'p* dampe, *hæt'p* hjælpe, *sgæ't* skafter osv., altsaa forskelligt fra rm. *dam'p* damp, *jæl'p* hjælp (i hvilke ord vjy. slet ikke har stød).

(D. & J. § 28—30; Art. § 63—67).

99. Tryk (akcent).

Tegn for stavelsens forskellige tryk (eftertryk, vægt, styrke, „akcent“) sættes foran den første lyd i den og da saaledes, at hovedtryk (stærk stavelse) betegnes ved ', bitryk (halvstærk stavelse) ved , , medens en svag (trykløs) stavelse slet intet tegn faar, altsaa f. ex. 'kärli^he'ð kærlighed. Saaledes ogsaa ved de enkelte ord i en sætning, som: *ve du 'mæ sæ 'kom* vil du med, saa kom. Hvor trykfordelingen følger af sig selv, kan tegnene udelades, saaledes almindelig, hvor enkelte ord med tryk paa første stavelse anføres.

Grunden til, at vi har valgt at sætte disse tegn foran stavelsen, ikke som man hyppigst har gjort tidligere, efter den eller ialtfald efter selvlyden, er, at vi derved undgaar sammenstød med længde- og stødtegn, men navnlig at vi derved vinder en bekvem angivelse af, hvor stavelsen begynder, noget der tit kan ha betydning; vi udtaler nu *a'le'nə*, men ordets oprindelse *al-ene* viser, at den oprindelige udtale har været *al'e'nə*; vi siger almindelig *gre'venə* (ikke *grev'enə* grev-inde), *kagə'lə's'n* (ikke *kagə'lə's'n* kakkel-ovn) osv.

100. Tone.

Som ovenfor antydnet (s. 38, bør ordet tone kun bruges om det virkelig musikalske i sproget, om ordets og sætningens melodi; vi taler da om høj tone, som i et forbavset spørgsmaal: „han!?“ , om lav tone som i et ligegyldigt „der er han“, om stigende og faldende tone o. dsl. Undersøgelsen

af tonernes forskellige anvendelse i sætninger, om tonefalds-forskelligheder indenfor de forskellige landsdele osv. er for vort sprogs vedkommende hidtil meget forsömt; men da der snart kan ventes fortræffelige arbejder derom fra en særlig sagkyndig haand, vil jeg nøjes med her at sige, at en høj lige (hverken stigende eller faldende) tone kan angives ved en lige vandret streg oven i linien (som i $-a$), en lav lige tone ved en tilsvarende forneden (som i $_a$), stigende tone ved akut (som i $'a$), faldende ved gravis (som i $`a$), sammensat tone ved cirkumflex (som i $\hat{a}$), og at disse tegn vel rettest bør sættes foran stavelsen ligesom tryktegnene.

Liste over de vigtigste kunstord.

[Tallene henviser til numrene i ovenstaaende afhandling; i parentes henvises til paragraffer i Dahlerup og Jespersens lydlære.]

Aaben konsonant (§ 12).	fortune 43; s. 39 (§ 9).
aandelyd 61.	gutturaliseret 19.
aflyd (§ 10).	halvstærk 99.
afrundet 63.	hul 19.
analfabetisk s. 39.	høj tone 100.
aspiration 1 (§ 25).	høj vokal, 43, 62.
assimilation (§ 26).	indlyd (= midte af ord el.
bageste a 78.	sætning).
bagtungekonsonant 51 (=	kakuminal 33.
tungeryglyd, § 18).	konsonant 96 (§ 11, 31).
bagtungevokal 77 (§ 9).	labialiseret = rundet.
bred vokal 64.	lav tone 100.
delabialiseret 63.	lav vokal 70, 62.
diftong 7, 40, 64 (§ 33).	lukke(lyd) 1 (§ 12).
extralav 75.	lyst a 76.
forlyd (= begyndelse af ord	læbelyd 1 (§ 12).
el. sætning).	læbetandlyd 9 (§ 12).
forreste a 76.	læberunding (§ 7).

længde 97 (§ 27).	stemmelyd, stemmeløs, stemt (§ 23).
medlyd 96 (§ 31).	stærk konsonant (§ 25).
mellemhøj 66.	stærk stavelse 99.
mellemste a 77.	strubelyd (§ 20).
midtunge 48, 89; s. 40.	stød 98 (§ 28).
mouilleret 24.	supradental 33.
mörkt a 78.	svag konsonant (§ 25).
nasaliseret 95.	svag stavelse 99.
nedgaaende tvelyd 64.	tillæmpning 54.
næselyd 4 (§ 22).	tone 100.
omlyd (§ 10).	tryk 99.
overtandlyd 33.	tungeblad (mellem tungespids og fortunge).
palatal 43.	tungerodlyd 57 (§ 19).
palataliseret 24.	tungespidslyd (§ 13).
pustet 61.	tvelyd 7, 40, 64 (§ 33).
rigsmaal (rm.) s. 41 anm.	tykt l 19.
rundet 62, 63 (§ 7).	tynd vokal 62, 64.
selvlyd 96 (§ 31).	udlyd 1.
side(aabne) lyd 17.	urundet 62 (§ 7).
slap vokal 66.	vokal 96 (§ 11, 31).
snurrelyd 37, 57.	
stavelse 96 (§ 31).	

Liste over lydbogstaverne.

[Med henvisning til de numre, hvorunder de er forklarede.]

a 77	b 3	g 44	æ 91
ā 78	ḃ 6	ḡ 34	f 9
ä 76	c 42	ḍ 20	g 52
ä 74	ç 85	e 66	g 53
å 84	d 13	é 66	ḡ 48
o 92	d 14	ε 68	q 56
b 2	d 25	ø 90	γ 50

<i>h</i> 61	<i>ny</i> 26	<i>s</i> 22	<i>z</i> 23
<i>h</i> 41	<i>y</i> 45	<i>s</i> 31	<i>z</i> 30
<i>h</i> 8	<i>ny</i> 54	<i>s</i> 28	<i>z</i> 32
<i>i</i> 62	<i>n</i> 35	<i>f</i> 29	<i>æ</i> 70
<i>i</i> 64	<i>o</i> 81	<i>t</i> 12	<i>æ</i> 72
<i>i</i> 89	<i>o</i> 82	<i>t</i> 24	<i>ä</i> 74
<i>j</i> 40	<i>o</i> 83	<i>f</i> 43	<i>ø</i> 67
<i>j</i> 41	<i>o</i> 87	<i>t</i> 33	<i>ø</i> 67
<i>k</i> 51	<i>s</i> 80	<i>p</i> 21	<i>ø</i> 71
<i>k</i> 47	<i>o</i> 85	<i>u</i> 79	<i>ö</i> 73
<i>l</i> 17	<i>j</i> 88	<i>ü</i> 86	<i>ö</i> 69
<i>l</i> 18 (og 61)	<i>p</i> 1	<i>ü</i> 86	<i>ö</i> 75
<i>l</i> 27	<i>q</i> 56	<i>s</i> 80	<i>ä</i> 84
<i>l</i> 46	<i>r</i> 59, 94	<i>v</i> 10	<i>ä</i> 95
<i>t</i> 19	<i>r</i> 60	<i>w</i> 7	<i>ä</i> 96
<i>l</i> 36	<i>s</i> 93	<i>h</i> 8	<i>ä</i> 97
<i>m</i> 4	<i>r</i> 39	<i>n</i> 11	<i>ä</i> 98
<i>m</i> 5 (og 61)	<i>κ</i> 37	<i>x</i> 55	<i>ä</i> 99
<i>n</i> 11	<i>κ</i> 38	<i>χ</i> 49	<i>ä</i> 100
<i>n</i> 15	<i>h</i> 57	<i>y</i> 63	
<i>n</i> 16 (og 61)	<i>τ</i> 58	<i>y</i> 65	

[Af hensyn til pladsen vil de bebudede bygdemaalsprøver, som viser vor lydskrift i sammenhængende stykker, først komme i næste hæfte; fra følgende landsdele har jeg optegnelser: Bornholm, Sejerø, Østfyn, Øst-, Vest- og Sønderjylland; desuden vil et stykke blive meddelt i to rigsmaalsudtaler for at vise forskellen mellem læse- og talesprog.]

